

Centre for Economic and Regional Studies of the Hungarian
Academy of Sciences – Institute of World Economics
MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Világgazdasági Intézet

Műhelytanulmányok

114.

2016. július

Ricz Judit

**EGYIPTOM A MÚLT CSAPDÁJÁBAN: A FEJLESZTÉS-
ORIENTÁLT MEGKÖZELÍTÉS KUDARCA**

MTA

Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont

Világgazdasági Intézet

Műhelytanulmányok 114. (2016) 1–62. 2016. július

Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

szerző:

Ricz Judit

tudományos munkatárs

Magyar Tudományos Akadémia

Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont

Világgazdasági Intézet

email: ricz.judit@krtk.mta.hu

Jelen tanulmányban kifejtett vélemény és következtetés nem minden esetben tükrözi a Világgazdasági Intézet, illetve a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont kutatóinak véleményét, vagy a Magyar Tudományos Akadémia álláspontját

ISBN 978-615-5594-51-9

ISSN 1417-2720

Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

Ricz Judit¹

Összefoglaló

Írásunkban az egyiptomi fejlesztő állam kialakulását és leépítési kísérleteit elemezzük a múlt század közepe óta, miközben a hangsúlyt az ezredforduló óta eltelt időszakra helyezzük. Egyiptom „nem-tipikus” („alulkutatott”) esetnek tekinthető a fejlesztő államok irodalmában, mégis nézetünk szerint jól vizsgálható ezzel a megközelítéssel, sőt ezáltal új perspektívába helyezhetjük a 2011-es forradalmat és az azóta bekövetkezett eseményeket. Érvelésünk szerint egyrészt a múltbeli folyamatok ismerete nélkül nem érthetőek meg a közelmúlt történései, másrészt az Abdel-Fattáh al-Szíszi hatalomra kerülése óta kirajzolódó gazdaságpolitikai irány tükrében megállapítható, hogy kísért a múlt Egyiptomban, azaz a régi fejlesztő államra jellemző beavatkozások élnek tovább vagy térnek vissza. Ezáltal úgy tűnik az egyiptomi politikai (és azzal erősen összefonódó gazdasági) elit nem tanul az elődeik által elkövetett hibákból és Egyiptom bennragad a régi fejlesztés-orientált megközelítés csapdájában.

JEL: I38, O10, O54

Tárgyszavak: fejlesztő állam, Egyiptom, Arab Tavasz

1. Bevezetés

Műhelytanulmányunkban Egyiptomot vizsgáljuk, amely a fejlesztő államok irodalmában „nem-tipikus” („alulkutatott”) esetnek tekinthető. Mégis érvelésünk szerint a fejlesztés-orientált megközelítés, illetve az állam fejlődésben betöltött szerepvállalásának átalakulásának vizsgálata Egyiptomban új összefüggésekre, tényezőkre hívhatja fel a figyelmet. Az országok kiválasztását korábbi kutatásaink (Ricz, 2009) is alátámasztják, de a 2010/11 óta tartó folyamatok különösen érdekessé és

¹ tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet, Budaörsi út 45, H-1112 Budapest, Hungary Email: ricz.judit@krtk.mta.hu

relevánsá teszik az egyiptomi eset vizsgálatát, hiszen azok kimenetele napjainkban is nyitott kérdés.

Írásunkban áttekintjük az egyiptomi fejlesztő állam kialakulását és leépítési kísérleteit a múlt század közepe óta, miközben a hangsúlyt az ezredforduló óta eltelt időszakra helyezzük. Érvelésünk szerint egyrészt a múltbeli folyamatok ismerete nélkül nem érthetőek meg a közelmúlt eseményei, másrészt a legutóbbi évek folyamatai tükrében megállapítható, hogy kísért a múlt Egyiptomban, azaz a régi fejlesztő államra jellemző beavatkozások élnek tovább vagy térnek vissza, és úgy tűnik az egyiptomi politikai (és gazdasági) elit nem tanul az elődeik által elkövetett hibákból.

Egyiptom kül- és belpolitikáját a közelmúlt eseményei (az arab tavasz) jelentős mértékben átalakították, de kutatásunkban azt inkább, mint (katonailag vezényelt) államilag irányított gazdaságot vizsgáljuk. Egyiptomban az állam hagyományosan kiterjedt szerepet játszott a gazdasági életben, és ennek egyes elemei, hatásai a számos reform ellenére napjainkig is fennállnak. A második évezred első évtizedében az egyiptomi gazdaság jól teljesített (átlagosan 4-5 %-os növekedést ért el), de a külgazdasági és belpolitikai események hatására 2011 óta mindössze 2 % körüli GDP növekedési ráta jellemzi (ami egy főre vetítve negatív, nullához közeli értéket jelent, ld. 1. ábra). Továbbá figyelemreméltó, hogy a nemzeti szegénységi küszöb alatt élők aránya 2000 és 2014 között 17 %-ról 26 %-ra, azaz 11,6 millió fővel nőtt (WDI, 2016). A tágan értelmezett fejlődés számos hiányossága (politikai, társadalmi egyenlőtlenség és elégedetlenség, korrupció) olyan mértékű, hogy először 2011-ben, majd 2013-ban gyakorlatilag a „népharag” váltotta le a hatalmon lévő elnököt². Így az elmúlt öt év eseményei tükrében különösen izgalmas kérdés, hogy mit tehet, milyen mozgás tere van az államnak a fejlődés elősegítése érdekében, illetve milyen állam tudja (hajlandó) ezt megvalósítani.

Látni fogjuk, hogy ha túllépünk a hagyományos elmaradottság-magyarázatokon, az intézmények és az állam szerepe és minősége, valamint az inkluzív fejlődés hiánya kulcsfontosságú tényezők a tágan értelmezett (politikailag és társadalmilag is)

² Napjainkra széleskörű szakirodalma van az „egyiptomi tavasz” többfordulós eseményeinek (Korany – El-Mahdi, 2012; Hokayem – Taha, 2016; magyarul N. Rózsa, 2015: 109-127). A 2013-as hatalmváltást a nyugati irodalom rendszerint 2013 katonai puccsként aposztrofálja, míg az egyiptomi vélekedésben általában második forradalomról beszélnek.

fenntartható fejlődés tekintetében. Érvelésünk szerint továbbá az elmúlt 5-6 évben lezajlott változások alapvetően megváltoztat(hat)ják a fejlesztő államokban elért eredmények megítélését, és a modellek hosszú távú fenntarthatóságának, finanszírozhatóságának esélyeit.

2. Az egyiptomi fejlesztő állam kontextusa

Mielőtt rátérnénk az egyiptomi fejlesztésorientált megközelítés elemzésére, elsőként bemutatjuk annak speciális kontextusát. Célunk elsősorban Egyiptom egyedi jellemzőinek, adottságainak kiemelése, valamint azok folytonosságának, vagy megváltozásának a felvázolása, hiszen ezek ismerete nélkül nem érthető meg az egyiptomi fejlődési modell.

2.1. Egyiptom helye a világban: önkép

Egyiptom földrajzilag Afrikában helyezkedik el, annak egyik legnépesebb országa. Ahhoz azonban, hogy Egyiptomot el tudjuk helyezni a világban, illetve az egyiptomi gazdasági és társadalmi folyamatokat nemzetközi viszonylatban értékelni tudjuk, érdemes megnézni Egyiptom önképét.

Az egyiptomi identitás nagyon összetett, N. Rózsa (2016) szerint leginkább az alábbi koncentrikus köröket alkotó szintekkel jellemezhető: elsősorban egyiptomi, másodsorban arab, harmadsorban afrikai és negyedsorban muszlim. Mindezek tükrében megalapozottnak tűnik mind az arab világgal való összevetés, mind az afrikai szintekhez való viszonyítás, bár ez utóbbi tekintetében kétségtelenül el kell különíteni a közel-keleti és észak-afrikai, valamint a szubszaharai afrikai térséget. Az egyiptomiak értékítélete erőteljesen kontextus függő, adott esetekben eltérhet például, hogy az Afrikához tartozásukat emelik-e ki vagy sem (az arab gondolkodásra általánosan jellemző, hogy Afrikát a szubszaharai térséggel azonosítják).

2.2. Katonai konfliktusokkal terhelt regionális politikai kontextus

A közel-keleti régió folyamatosan háborúkkal és konfliktusokkal terhelt kontextusának bemutatása túlmutat a jelen íráson (ehhez ld. Csicsmann, 2010; és N. Rózsa, 2015), de az kétségtelenül hatással volt az egyiptomi bel- és külpolitikai (és -gazdasági) folyamatokra. Egyiptom 91 millió fős lakosságával az arab világ legnépesebb

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

országa, de földrajzi elhelyezkedése és regionális „közvetítő” szerepe révén is központi szereplője a közel-keleti folyamatoknak.

A speciális politikai kontextus tekintetében ki kell emelni, hogy Egyiptom szorosan együttműködik az Egyesült Államokkal és a fejlett nyugati világ országaival, és az elsőként kötött békét Izraellel az arab államok közül. Egyiptom különleges, nyugat-barát pozícióját az arab világban jól jelzi mind az 1991-es Öböl háborúban, mind a 2003-as iraki invázió során mutatott szövetségesi támogatói szerepvállalása, amelyért cserébe jelentős pénzügyi bevételekre és (például adóssága átstrukturálása tekintetében) jó alkupozícióra tett szert (Nagarajan, 2013:33).

Jól jelzi Egyiptom stratégiai szerepét a külföldről (főként USA-ból) érkező (katonai és pénzügyi) segélyek és támogatások összege, amely hagyományosan a GDP 1-2 %-a között mozgott, és kisebb hullámvölgy után 2013-ban ismét megközelítette a 2 %-ot, és azóta 1,2 % körül van. A gyakorlatban ez annyit jelent, hogy az arab-izraeli béke elismeréséért az USA 5 milliárd dollárt ad évente Egyiptomnak és Izraelnek (amely összegnek a nagyobb részét az utóbbi kapja). Ezen stratégiai érdek mellett eltörpül annak a jelentősége, hogy Mubárak rendszere demokratikus-e, és ez jól láthatóvá vált, amikor az arab tavasz és a 2011-es egyiptomi forradalom folyamán Barack Obama az utolsó pillanatig támogatta Mubárakot.

2.3. A gazdasági nacionalizmustól a külső függőség erősödéséig

Egyiptomot a függetlenség kivívása utáni első évtizedekben a világgazdaságtól való elzárkózás (szándéka) és a gazdasági nacionalizmus jellemezte. A gazdasági nyitás³ lassan, több lépcsőben (elsőként 1974 után, majd 1991-ben és végül egy még radikálisabb újabb hullámmal 2004 után) következett be, a retorikát azonban a valós folyamatok nem mindig követték.

A gazdasági nyitás eredményeként a 80-as évek elejére Egyiptom erőteljes világgazdasági beágyazódásáról beszélhetünk, amit alátámaszt, hogy 1981-ben az export aránya a GDP 33 %-ára rúgott, az import aránya pedig 48 % volt. Érdekes paradoxon ugyanakkor, hogy a liberalizációs törekvések ellenére az export aránya a GDP-ben 1999-

³ A gazdasági nyitás (infitáh) Anvar Szadat nevéhez fűződik és meghirdetésében a nyilvánvaló gazdasági okok mellett a politikai tényezők is közrejátszottak: az 1973-as háború befejeződött, és Szadat megkezdte a közeledést Izrael felé is.

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

re 15 %-ra csökkent, míg az importé 23 %-ra (WDI, 2016). Henry és Springborg (2001:142) szavaival élve Egyiptom de-globalizációját figyelhetjük meg. Majd a globális pénzügyi válság előtt mind az export, mind az import történelmi magasságokba emelkedett 33 illetve 38 % feletti értékekkel, amelyet egy újabb erőteljes visszaesés követett (5. ábra).

A külkereskedelmi hullámhegyek és hullámvölgyek ellenére az egyiptomi gazdaság külső tényezőktől való függése viszonylag állandó jellemző Egyiptomban, a globális gazdasági folyamatok alapján véve befolyásolták az elért gazdasági növekedés ütemét, volatilitását. A legfontosabb ilyen tényezők az olajárak, a Szuezi csatorna használati díjából származó bevételek, a külföldön élő egyiptomiak hazautalásai, a turizusból származó bevételek, és az Egyesült Államoktól kapott gazdasági és katonai segélyek. A nyersanyagárak változásai legalább két tekintetben kritikusak az egyiptomi gazdaság számára: a nagyarányú élelmiszer import-függőség és az energia-intenzív gazdasági struktúra okán, valamint mindkettő tekintetében a kiterjedt hazai ártámogatási rendszer miatt, amely az alacsony élelmiszer- és energiaárak fenntartását célozza.

Érdemes külön is említeni a szolgáltatási szektort, amely a GDP feléért felelős, és ezen belül is az exportbevételek negyedét, és a GDP nagyságrendileg 10 %-át jelentő a turizmus kiemelkedő szerepét hangsúlyozni. A turisták száma⁴, és küldő országa is erőteljes ingadozást mutat a külső tényezők függvényében, és ezt kitűnően illusztrálta a politikai folyamatok tükrében érkező vagy elmaradó izraeli turisták tömege, valamint az utóbbi években (főként gazdasági és részben biztonságpolitikai okokból) visszaeső európai és orosz turisták száma.

A 2008-9-es globális pénzügyi válságot (GFC) megelőző világgazdasági boom húzta magával az egyiptomi gazdaságot is, amely 2006 és 2008 között 7 % körüli GDP növekedést ért el (és még egy főre vetítve is meghaladta az éves 5 %-os rátát). Az export jelentős növekedéssel elérte a GDP 30 %-át, és a külkereskedelem hiánya történelmi léptékben is rekord alacsony szintet ért el a 2000-es évek közepén⁵, igaz ugyanakkor,

⁴ A turizmus felfutó jelentőségét jól illusztrálja, hogy míg 1995-ben 3 millió alatt maradt az évente Egyiptomba érkező turisták száma, addig 2010-re ez meghaladta a 14 millió főt. Ez azóta 9 millió fő közelébe esett vissza, ami a 2000-es évek közepén elért értékeknek felel meg (WDI, 2016).

⁵ Már itt érdemes utalni rá, hogy nem csak a kedvező külső körülmények, de a 2004 után bevezetett piacorientált, liberalizációs reformok is kedveztek az egyiptomi kereskedelem felfutásának és a megvalósuló gazdasági növekedésnek.

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

hogyan az import (amely hagyományosan nagyon magas Egyiptomban) is szárnyalt és az évtized végére megközelítette a GDP 40 %-át (5. ábra). Elsőként a GFC, majd az arab tavasz eseményei, és az azt követő politikai instabilitás a gazdaság elmúlt évekbeli stagnálásához vezettek, amit 2014 óta kisebb fellendülés követ (1. ábra).

Egyiptom regionális gazdasági beágyazódottságát, illetve annak hullámzását⁶ jól jelzi az arab régióból, főként Szaúd-Arábiából érkező tőkebeáramlás alakulása: a Muszlim Testvérek és Murszi hatalomra kerülésekor gyakorlatilag nullára csökkent, majd Szízi hatalomátvétele után jelentősen megugrott a tőkebeáramlás. A regionális gazdasági kapcsolatoknak (és a hazai munkahelyek hiányának) további tipikus jellemzője a régióban dolgozó egyiptomi vendégmunkások magas száma. A CAPMAS⁷ becslése szerint 2014-ben összesen 1,32 millió fő dolgozott külföldön⁸, és ennek megközelítőleg a fele Szaúd-Arábiában. Megjegyezzük azonban, hogy 2010 óta több mint 300.000 ember tért haza a régió országaiból (főként Líbiából) a katonai, fegyveres konfliktusok következtében.

Mindezen globális és regionális gazdasági folyamatok jól rávilágítanak az egyiptomi gazdaság sérülékenységre, az exogén (politikai és gazdasági) tényezők rendkívül nagymértékben befolyásolják a gazdaság növekedését, és ez az importhelyettesítő iparosító törekvések, majd a szabad piaci reformkísérletek hatására sem változott meg lényegesen.

2.4. A vallás és a hadsereg szerepe Egyiptomban

Az iszlám világban belül Egyiptom hagyományosan a nyitott (felvilágosodott) társadalom, és a muszlim és (kopt) keresztény közösségek együttélésének⁹, valamint egy sajátos (katonaság által irányított) modernizációs kísérlet iskolapéldájának számított. Az egyiptomi fejlődési út hátterét az arabság és az iszlám kontextusa adja. Az ország identitása, társadalmi folyamatai és regionális hatalmi törekvései tekintetében a

⁶ Nasszer határokon átívelő arab nacionalizmusa után, az Izraellel megkötött különbélke következtében Egyiptom teljesen elszigetelődött, majd az 1991-es Öböl-háború idején olvadt fel újra a jég, és lett Egyiptom ismét az arab régió „beágyazott” szereplője.

⁷ Az egyiptomi Központi Társadalmi Mobilizációs és Statisztikai Hivatal (Central Agency for Public Mobilization and Statistics) Elérhető: www.capmas.gov.eg

⁸ Más (nem hivatalos) becslések szerint a külföldön dolgozó egyiptomiak száma meghaladja az 5 millió főt.

⁹ Bár már a 70-es, 80-as évektől kezdve megfigyelhető a társadalom és a mindennapi élet iszlamizálódása, amely többnyire a kopt keresztények elleni egyre gyakoribb erőszakos cselekményekben öltött testet, komoly kihívások elé állítva a mindenkori egyiptomi kormányzatot.

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

civilizációs, kulturális és egyéb történelmi hagyományok a mai napig meghatározó jelentőséggel bírnak.

N. Rózsa (2015: 112) a múlt század közepén függetlenné váló állam¹⁰ „újkori” identitását három fő tényezőre vezeti vissza: 1. a városi, modern, nyugatias értelmiségi réteg; 2. a modernizációt előtérbe állító, alkalmazkodni és politikai szerepet vállalni képes és hajlandó iszlám; valamint 3. a jelentős társadalmi beágyazottsággal bíró hadsereg, amely a modernizáció egyik fő hajtóereje is volt.

Az *iszlám* azonban nem csak civilizációs hátteret jelent az egyiptomi társadalom számára, hanem a gazdasági és politikai ambíciók alapját és referenciapontját is. Csicsmann (2010:18) úgy érvel, hogy a 80-as évekre egy párhuzamos iszlám szektor épült ki az állam mellett Egyiptomban, mely az iszlám társadalmi felelősségére hivatkozva olyan szektorokban jelentkezett, melyek általában a modern állam kompetenciájába tartoznak: 1. mecsetek épültek magán (és nem állami) finanszírozásban; 2. önkéntes magánszervezetek alakultak vallási, egészségügyi és oktatási szolgáltatások nyújtására; 3. iszlámbankok jöttek létre, melyek gazdasági, profitorientált tevékenységet folytattak. Meg kell jegyezni azonban, hogy mindezek nem példa nélküliek az iszlám történelme során, azonban az arab „nemzetállamok” megalakulásával és az arab nacionalizmus korában ezeket a funkciókat leginkább az állam vállalta fel, ugyanakkor nem volt képes megfelelően ellátni. Az 1928-ban Egyiptomban megalakult Muszlim Testvérek mozgalma (MT), amikor a fenti hármas szerepet felvállalta, tulajdonképpen politizálta az iszlámot, és ezzel közvetlenül a szekuláris arab nacionalista állam kihívójává vált.

Az MT gyakorlatilag a mindenkori politikai rendszerek számára, többnyire hivatalosan el nem ismert, ellenzéki erőt jelentett (bár annak politikai elnyomása, vagy elfogadottsága folyamatosan változott), ugyanakkor társadalmi beágyazottsága és felelősségvállalása folyamatosan jelentős volt (legfőképp a már említett vallási, oktatási, jólét szerepvállalása okán).

¹⁰ Bár Egyiptom papíron már 1922-ben függetlenedett a korábbi gyarmatosítójától, az Egyesült Királyságtól, 1923-ban az egyiptomi alkotmányt is elfogadták, de a brit befolyás és a királyi hatalom olyan erős maradt, hogy gyakorlatilag az 1952-es forradalom óta beszélhetünk önálló egyiptomi kormányról és egyiptomi gazdaságpolitikákról. Az 50-es évek eleje leginkább az önálló állam építésével jellemezhető, és a politikai instabilitás az „erőskezű” Nasszar 1954-es hatalomátvételével kezdett megszűnni, aki előbb 1956. júniusában kinyilvánította Egyiptom teljes függetlenségét az Egyesült Királyságtól.

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

Az MT Egyiptomban az arab tavaszt követő átmeneti demokratizálódási folyamat során (mind nemzetközi, mind hazai viszonylatban) elfogadott politikai szereplővé vált, sőt az első demokratikus választások győzteseként került ki, de végül a Murszi-kormány által megvalósított „iszlamisáló” politika következtében a „nép haragja” (a népakarat) a katonaság támogatásával elsodorta, és napjainkban újra illegalitásba került. A 2013-ban hivatalba lépő Abdel-Fattáh al-Szíszi rendszere ugyanis visszatért elődjeinek „brutális” elnyomást alkalmazó stratégiájához. Az MT-t rögtön a katonai puccsot („második forradalmat”) követően betiltották, vagyonát elkobozták, vezetőit és tagjait tömegesen bebörtönözték.

Végezetül *hadsereg* speciális és központi szerepe Egyiptom életében rendkívül szerteágazó és komplex. A katonaság máig tartó presztízsét a Szabad Tisztek mozgalmára, és a nasszer-i időszakra lehet visszavezetni, de ennek részletes elemzése helyett itt a hadsereg központi (politikai és gazdasági) szerepvállalásának, társadalmi beágyazottságának állandóságára helyezük a hangsúlyt. A múlt század második felének regionális politikai eseményei, a tartós háborús és konfliktusos környezet folyamatosan erősítették a katonaság pozícióját, amely azonban egyúttal az iszlamista befolyás, hatás ellensúlyaként is felfogható. A gyenge állam és gyenge civilszféra kontextusában N. Rózsa szavaival élve (2015:113) gyakorlatilag a hadsereg volt az egyetlen jól szervezett állami erő, és az egyetlen közeg, amelyben a(z) oktatási, képzési és munkalehetőségek által) társadalmi mobilitás megvalósulhatott.

A 2011. január végi események (amely során a hadsereget rendfenntartásra az utcára vezényelték, de az nem fordult a nép ellen) jól jelezték a hadsereg presztízsének fennmaradását (sőt erősödését), valamint társadalmi beágyazódottságát is.

Érdeemes ugyanakkor kiemelni a hadsereg és a katonai elit politikai és gazdasági szerepvállalását is. Egyrészt Nasszer óta Egyiptom első demokratikusan megválasztott elnökét, Mohamed Murszit kivéve minden elnök a katonaság soraiból érkezett¹¹ (Anvar Szadat, Mohamed Hoszni Mubáarak, és Abdel-Fattáh al-Szíszi is).

Másrészt egyes becslések szerint a hadsereg gazdasági súlya napjainkban eléri a GDP 30-40 %-át (El Dahshan, 2016:212), bár ezt a hadsereg nem ismeri el, sőt hivatalosan a GDP 1 %-át vallja be. A hadsereg már az 50-es évek óta rendkívül kiterjedt befolyásra

¹¹ Az egyiptomi alkotmány szerint azonban a választások előtt le kellett mondaniuk katonai tisztségükről.

tett szert gazdasági szintéren. Ez még a gyarmatosítás utáni időszakra, a nasszeri érára nyúlik vissza, és a régi fejlesztő államra jellemző importhelyettesítő iparosítás és az állami feldolgozó ipari tevékenységeket támogató politikákban gyökerezik.

3. Az egyiptomi gazdaság fejlődési útja

Elsőként a gazdasági teljesítményt, a gazdasági növekedés alakulását vizsgáljuk, ezt követően a gazdasági növekedést kísérő társadalmi változásokra helyezzük a hangsúlyt, a tágan értelmezett fejlődés multidimenzionális folyamatát tekintjük¹².

3.1. Növekvő gazdaság

A 20. század első felében Egyiptom, Észak-Afrika más országaival együtt a világ egyik legelmaradottabb térségét alkotta. Egyiptom már akkor is az arab világ legnépesebb országa volt, és regionális összehasonlításban viszonylag modern gazdaságának számított. Még akkor is, ha ez leginkább a környező országok még jelentősebb elmaradottságának köszönhető. Az egyiptomi egy főre eső gazdasági teljesítmény gyakorlatilag stagnált a század első felében és főként gyapot exportra épült. A mezőgazdasági szektor termelékenységének rátája csökkent, aminek a háttérében többek között a kedvezőtlen földtulajdoni viszonyok álltak. Az alulfejlettség másik látványos jele a 85%-ra becsült analfabétizmus, valamint a magas halálozási ráták voltak (Yousef, 2004:91).

Egyiptom gazdasági növekedése a huszadik század második felében (de gyakorlatilag 2010-ig) átlagosan évente 5 % körül volt, mivel azonban a népesség viszonylag stabilan 2 % körüli rátával növekedett, ez egy főre vetítve lényegesen alacsonyabb 2,7 % körüli éves növekedési ütemet jelent. Az 1. ábrán azonban jól látható, hogy ezt a gazdasági növekedést Egyiptom erőteljes ingadozásokkal érte el.

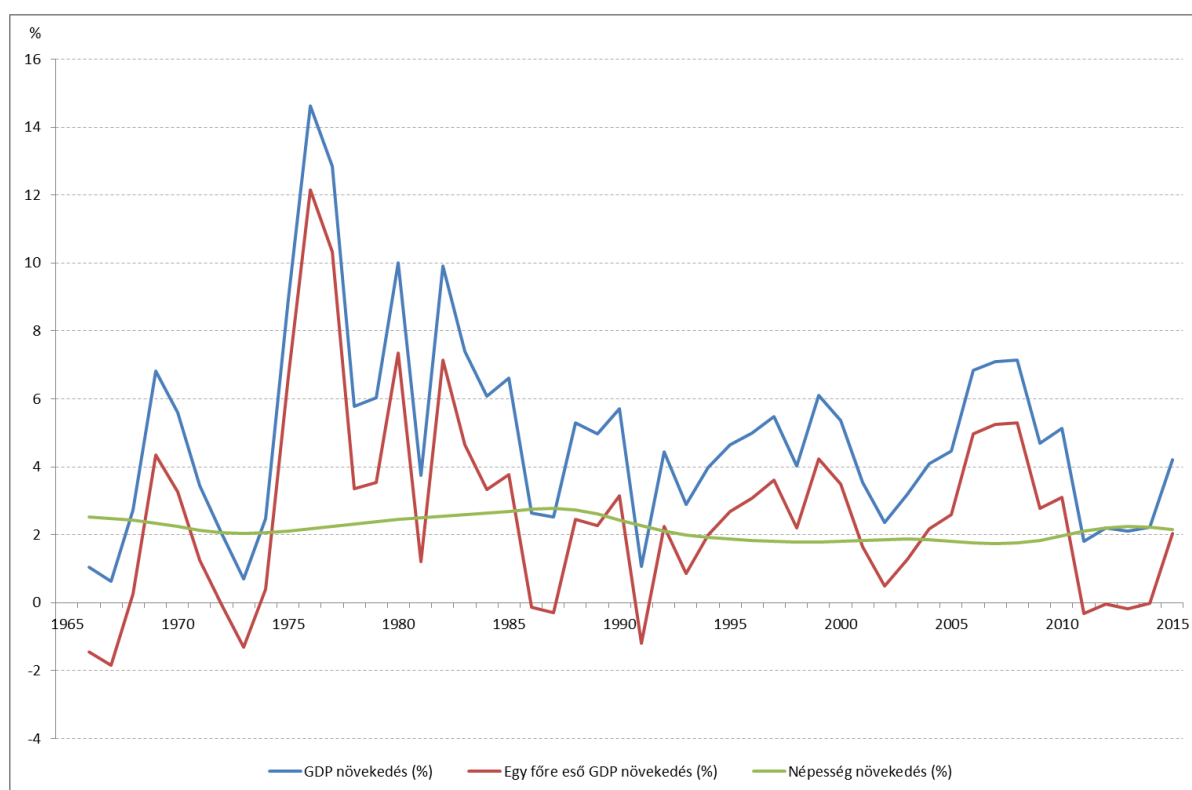
A GDP volatilitásának háttérében álló tényezők elemzésére a későbbiekben térünk ki részletesen, de már itt érdemes kiemelni az ország szempontjából exogénnek tekinthető

¹² Az elemzés során elsősorban az Egyiptomi Központi Társadalmi Mobilizációs és Statisztikai Hivatal (CAPMAS), az Állami Információ Szolgáltató (SIS) honlapján elérhető adatbázisokra, Afrikai Fejlesztési Bank (AfDB, 2015) adataira és a Világbank Világ Fejlődési Indikátoraira (WDI, 2016) támaszkodunk. Továbbá Egyiptomban a költségvetési év júliustól júniusig tart, emiatt a statisztikákat gyakran 2014/15 formátumban adják meg, mi azonban az egyszerűség kedvéért a Világbanki formátumot követve a naptári éveket használunk.

tényezők jelentőségét: egyrészt járadék-típusú jövedelmek nagy arányát; másrészt a legtöbb közel-keleti ország esetében kulcsfontosságú a régióban a katonai konfliktusok jelentőségét¹³.

A Mubárak rezsim három évtizedét tekintve (1981-2011) megállapíthatjuk, hogy Egyiptom nemzetközi viszonylatban is relatíve jó gazdasági növekedést ért el (1. táblázat). A 80-as évek 5,5 %-os növekedése ugyan a 90-es években visszaesett 4,3 %-ra, de az új évezred első évtizedében éves átlagban ismét megközelítette az 5 %-ot (sőt, ha a 2004-2010-es időszakot tekintjük, meg is haladta azt).

1. ábra: A gazdaság és a népesség növekedése Egyiptomban (1966-2015, %)

Forrás: saját szerkesztés WDI (2016) adatok alapján

Mindezek tükrében a laikus/távoli szemlélő számára rejtélyesnek tűnhetett az egyiptomi forradalom időzítése, hiszen az 2011-ben egy viszonylagosan jó gazdasági növekedést felmutató évtized (vagy akár bő fél évszázad) után következett be. Az az első

¹³ Az ábrán látható ingadozások jól megfeleltethetőek a politikai események időzítéseinek (ld. például a 1967-es, 1973-as, 1991-es háborúkat, vagy a 2011-es arab tavasz hatására bekövetkezett gazdasági visszaeséseket), mintegy alátámasztva a katonai konfliktusok gazdasági jelentőségét a térségben (ld. 2.2. alfejezet).

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

ránézésre úgy tűnhetett, hogy az egyiptomi gazdaság felszálló pályán van, mégis tömeges demonstrációk jelezték a társadalmi elégedetlenség magas fokát, amelyek során az egyiptomi nép széles tömegei vonultak az utcára jobb életszínvonalat követelve.

Érdeemes nemzetközi viszonylatban is értelmezni az egyiptomi gazdaság által bejárt növekedési pályát. Az alábbi táblázatban jól látható, hogy az egyiptomi gazdaság átlagos növekedési üteme a 70-es évektől kezdődően minden vizsgált időszakban meghaladta a világot, vagy a fejlett (OECD) országok növekedési ütemét, ám ezt részben ellensúlyozta a népesség gyors növekedése. Az egy főre vetített növekedési ütem tekintetében kisebb az egyiptomi gazdaság által elért növekedési többlet, sőt 2010 óta el is tűnt. Regionális viszonylatban (a közel-keleti és észak-afrikai országokat tekintve) sem mondható kiemelkedőnek az egyiptomi gazdasági teljesítmény, egyedül a 80-es években sikerült érdemben jobb növekedést produkálni a régiós versenytársakhoz viszonyítva.

1. táblázat: Az egyiptomi gazdasági növekedés komparatív viszonylatban (1966-2014)

	GDP növekedési ráta					
	1966-70	1971-80	1981-90	1991-2000	2001-2010	2011-14
Egyiptom	3,4	6,7	5,5	4,3	4,9	2,5
Közel-Kelet és Észak-Afrika	3,9	7,3	1,8	3,8	4,8	2,6
Világ	5,2	3,8	3,2	2,8	2,6	2,0
OECD	5,1	3,5	3,2	2,7	1,6	1,2
	Egy főre eső GDP növekedési ráta					
	1966-70	1971-80	1981-90	1991-2000	2001-2010	2011-14
Egyiptom	0,9	4,4	2,8	2,3	3,0	-0,1
Közel-Kelet és Észak-Afrika	2,7	4,3	-1,4	1,6	2,7	1,2
Világ	3,1	1,9	1,4	1,3	1,3	1,3
OECD	3,9	2,5	2,4	1,9	0,9	1,0

Forrás: saját szerkesztés WDI (2016) adatok alapján

Végezetül az egy főre vetített GDP tekintetében bár az afrikai átlagot már a 70-es évek közepén elérte és lehaladta Egyiptom, a fejlett világhoz, vagy a világot, vagy a világot történő hőkínített közeledés nem valósult meg. 2015-ben az egy főre eső vásárlóerő-paritáson mért GDP értéke valamivel 10.000 USA dollár felett volt, ami nem kevés a 3.300 dolláros szubszaharai afrikai szinthez viszonyítva, de jelentősen elmarad az arab országok 15.000 dolláros átlagos szintjétől (WDI, 2016).

3.2. Társadalmi modernizáció

Az egyiptomi társadalom modernizációját hasonló időtávon tekintve, nem tagadható, hogy számos tekintetben jelentős előrehaladás következett be, de a szegénység kiterjedtsége, a munkanélküliség tartósan magas értékei és az egyenlőtlenségek számos dimenziója tekintetében nem történt érdemi (pozitív) változás.

Egyiptom nagyon alacsony szintről indult a humán fejlettség különböző (például egészségügyi, oktatási) dimenziói tekintetében, ami a köztudatban az afrikai kontinenssel asszociált viszonyokat tükrözte, napjainkra azonban messzemenően megváltozott a helyzet. Az ENSZ Fejlettségi Programja által 1990 óta megjelentetett humán fejlettségi mutató¹⁴ (HDI) változása jól tükrözi ezt. 1990-ben Egyiptom humán fejlettségi mutatója 0,546-ról indult, majd az ezredfordulóra 0,622-t ért el, és ezzel megelőzte a térség más arab országait. Napjainkra a HDI index 0,69, és ezzel (valamint a háttérben álló jövedelmi, oktatási és egészségügyi mérőszámok szintjével) a legtöbb tekintetében megközelíti a latin-amerikai, átalakuló európai és FÁK országok, valamint a kelet-ázsiai térség humán fejlettségi szintjét – bár még kissé lemarad azoktól.

2015-ben Egyiptom 188 országból a 108. helyen áll az humán fejlettség kompozit mutatói alapján felállított rangsorban, és ezzel az értékkel a közepes fejlettségű csoportba tartozik olyan országokkal együtt, mint Botswana, Dél-Afrikai Köztársaság, Indonézia vagy Bolívia.

A humán fejlettség tekintetében Egyiptomban az egyik legkritikusabb tényező a humántőke, az írni-olvasni tudás, bár ezen a téren is jelentős haladást ért el az ország az 50-es évek óta. Az analfabétizmus az 50-es évekbeli extrém magas, 75%-os szintről (El-Ghonemy, 2003:85) 2013-ra 26 % alá csökkent a felnőtt lakosság körében és 11 % alá a fiatalok (15-24 évesek) körében (UNDP, 2016). Ez világviszonylatban és a fejlett országokhoz hasonlítva még mindig magas, de az afrikai átlaghoz képest jó teljesítménynek mondható és a közel-keleti és észak-afrikai regionális mutatóknak is megfelel.

¹⁴ A HDI a jövedelmi komponensen túl oktatási és egészségügyi mutatókat tartalmaz (vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó bruttó hazai termék; várható élettartam; írástudó felnőtt lakosság aránya, valamint különböző szintű iskolatípusokban a részvételi arány). E három dimenzió mentén egyszerű átlagolással állítják elő azt a kompozit indexet, amelynek értéke 0 és 1 közé esik (ahol ez utóbbi jelzi a magas humán fejlettségi szintet).

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

A gyermekhalandósággal és a várható élettartammal közelített egészségügyi állapotok is határozottan javultak az elmúlt félévszázadban a vizsgált észak-afrikai országban. Előbbi 1000 élve születésre vetített aránya 189-ről 21,8-ra csökkent 1950 és 2013 között. Ezek alapján Egyiptom jobban teljesít, mint a világátlag, a fejlődő országok, vagy az arab világ átlaga, azaz mind regionális, mind afrikai viszonylatban kiemelkedik. A születéskor várható élettartam 30 évvel nőtt a vizsgált időszakban, és bár 1950-ben alig valamivel volt 40 felett, 2014-re elérte a 71 évet (UNDP, 2016). Ez megfelel világ összes országának átlagában megfigyelhető értéknek, és az arab országok átlagának is, bár kétségtelenül elmarad az OECD országok 80 év feletti szintjétől. Ugyanakkor kifejezetten jó teljesítmény az afrikai kontinens délebbi részének rendkívül rossz (50 év alatti élettartamot mutató) statisztikai tükrében.

A társadalmi modernizáció számos területén jelentős előrelépést dokumentálhatunk, amelyek közül a 2011-es és 2014-es események tükrében két lényeges dimenziót emelünk ki: 1. a területi koncentráció, egyrészt a városi népesség gyors növekedése¹⁵, másrészt (a földrajzi okokból is) erőteljes koncentráció a Nagy Kairó Régióban¹⁶, illetve az egyiptomi népesség több mint felét tömörítő összefüggő városi folyosó a Kairó – Alexandria tengely mentén; 2. mobiltelefon és internethasználat rohamos terjedése (a mobil telefon előfizetések száma 2007-ben 30 millióról indulva 2015-re elérte a 93 milliót – azaz a mobil telefon penetráció 40 %-ról 106 %-ra, és ezzel egyidejűleg az internet penetráció 16 %-ról 34 %-ra nőtt¹⁷ (MCIT, 2015:27)).

Külön alfejezetben térünk ki az egyenlőtlenségek vizsgálatára, de már itt érdemes utalni egyrészt az Egyiptomra jellemző nagymértékű, országon belüli térbeli különbségekre (a vidéki területek jelentős lemaradására a humán fejlettség szinte minden dimenziójának tekintetében), valamint az ugyancsak jelentős nemek közötti

¹⁵ A városi népesség 1950-es 10 % alatti aránya 2015-re 43 %-ra nőtt, ami nemzetközi viszonylatban ugyan még mindig alacsony, de főként az 50-es és 60-as években a népesség növekedési rátánál kétszer gyorsabb városi népesség növekedést jelentett. Ennek hátterében legalábbis kezdetben (a földrajzi adottságok mellett) a gyors vidék – város irányú migráció állt, amelynek számos negatív következménye volt: városi túlszűfoeltség és infrastrukturális „alulfejlettség”, nyomornegyedek és az informális szektor megjelenése, kiterjedése, de a társadalmi elidegenedés folyamata, valamint az erőszak és bűnözés terjedése is idesorolható (bővebben ld. Ricz, 2009).

¹⁶ A városi népesség fele a főváros és annak közvetlen agglomerációs régiójában él.

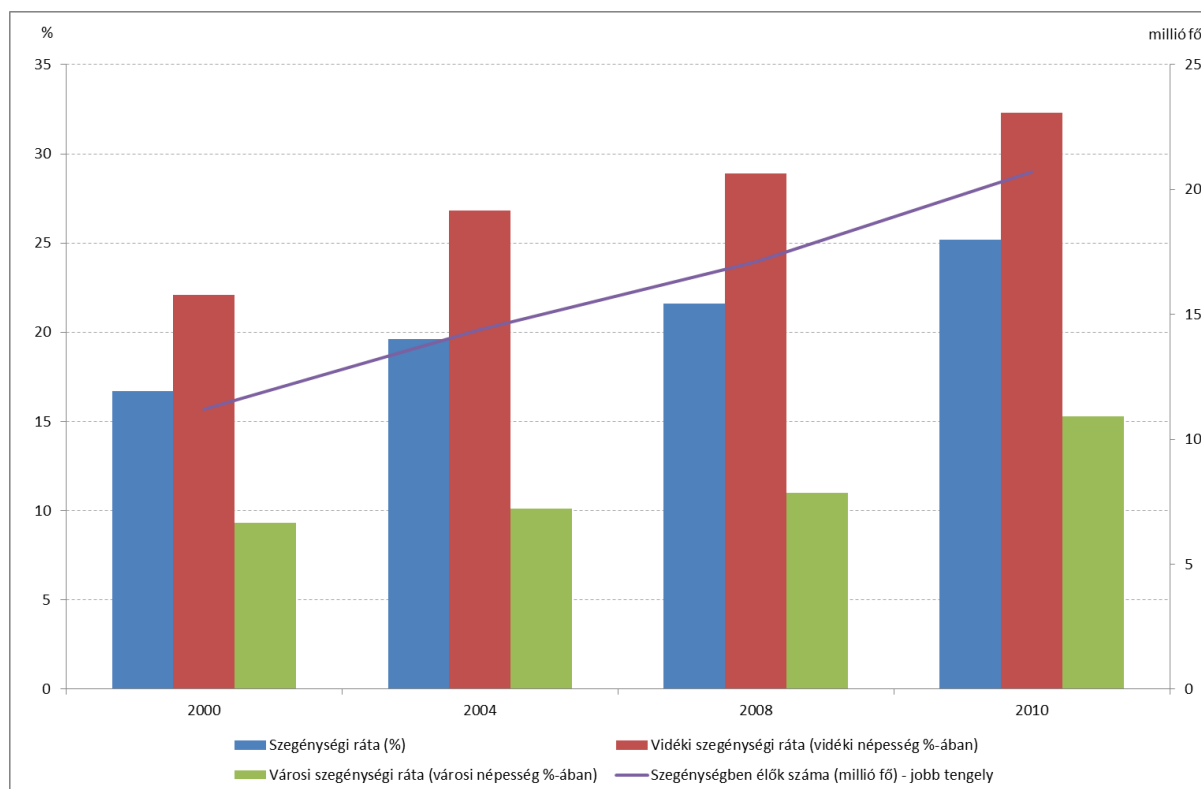
¹⁷ Ugyanakkor az internet kávézókat, a mobilinternet és a vezeték nélküli hozzáférés terjedése következtében az internetet használók valós aránya ennél magasabb lehet (N. Rózsa, 2015:72).

különbségekre és torzításokra (*gender bias*), bár ez utóbbiak részletes kifejtése túlmutat a jelen tanulmány keretein.

3.3. Szegénység, egyenlőtlenség és makacs munkanélküliség

A nemzetközi mércével mért extrém szegénységi küszöb, azaz napi 1 dolláros jövedelemszint alatt élők aránya az ezredfordulón mindössze 3,1 % volt, és ez megfelel az arab világra jellemző szintnek (Femise, 2013:27). Bár ez mind a fejlődő országok, mind az afrikai kontinens viszonylatában meglepően jó eredmény, mégis ezt a képet árnyalni kell a napi 2 dollár alatt élők arányával, amely alapján az egyiptomi népesség közel 20 %-a szegénységben élt az ezredfordulón.

2. ábra: A szegénységben élők arányának növekedése Egyiptomban (2000-10, % és millió fő)

Megjegyzés: Nemzeti szegénységi küszöb alapján

Forrás: Saját szerkesztés WDI (2016) alapján

A szegénység időbeli alakulása tekintetében nehéz naprakész adatokat találni Egyiptomra, az elérhető adatsorok jellemzően hiányosak és többnyire a nemzeti szegénységi küszöbre vonatkoznak. A 2. ábrán azonban jól látható, hogy ez utóbbit, azaz a nemzeti szegénységi küszöböt alapul véve nőtt a szegények aránya az ezredforduló

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

óta. Ez alapján 2010-ben több mint 20 millió ember, azaz népesség negyede szegénységben élt Egyiptomban, és a vidéki területeken ez az arány még magasabb volt. A helyzetet súlyosbítja, hogy a CAPMAS becslése szerint a népesség további közel egy negyede alig valamivel magasabb jövedelemmel rendelkezik¹⁸, mint a szegénységi küszöb, azaz rendkívül sérülékeny helyzetben van, és a közel múlt politikai és gazdasági instabilitása éppen ezt a sérülékeny réteget sújtotta a legnagyobb mértékben, bár ennek alátámasztására naprakész adatokat nem találtunk.

A 2011-es egyiptomi forradalom óta a legtöbb elemző szerint a szegénységben élők aránya (és kétségkívül a száma is) tovább nőtt, az Afrikai Fejlesztési Bank jelentése alapján 2013-ban már elérte a 26,3 %-ot (AfDB, 2014:2), ami több mint 23 millió főt jelent.

A szegénység kiterjedtségét és regionális különbségeit jól jelzi, hogy Felső-Egyiptomban a népesség 49 %-a számára nem biztosított megfelelő szintű alapvető élelmiszerfogyasztás (CAPMAS, 2016). Az megfelelő élelmiszerellátás hagyományosan probléma Egyiptomban (annak nagy részét – az egyre dráguló – importból fedezik, és a fogyasztási szerkezetben is jelentős részt foglal el az az élelmiszerre költött hányad), és az utóbbi években az élelmiszerellátás bizonytalansága tovább nőtt, valamint e tekintetben is a legszegényebb réteg a legsérülékenyebb.

A szegénységhez hasonlóan a társadalmi egyenlőtlenségek is számos dimenzióban értelmezhetőek, és vannak jelen az Egyiptomban, amelyek közül kiemelhetjük a gazdasági (jövedelmi vagy vagyoni) vagy társadalmi státusz, szolgáltatásokhoz, erőforrásokhoz vagy tágabban véve a lehetőségekhez való hozzáférés tekintetében megjelenő különbségeket. A Gini mutatóval mért jövedelemegyenlőtlenség ennek csak egy szeletét mutatja. Az 50-es években 40 %-ról indult a Gini mutató Egyiptomban, majd 1990-ben 45 %-kal történelmi csúcsot ért el, az ezredfordulón 36 %, és 2008-ban már 30 % közelében volt (és CAPMAS becslések szerint azóta gyakorlatilag stagnál)¹⁹. Azaz a Gini alapján a 90-es és 2000-es években a relatíve jó gazdasági növekedést az egyenlőtlenségek csökkenése kísérte, ami nemzetközi viszonylatban is atipikus trend, és

¹⁸ <http://www.ruralpovertyportal.org/country/home/tags/egypt> Letöltve: 2016-06-21

¹⁹ Érdemes megjegyezni, hogy ahány forrás, annyiféle becslés található az irodalomban az egyiptomi jövedelemegyenlőtlenségek mérésére (ezeket Verme et al, 2014:3 jól áttekinti), de összességében szinte mind 30 és 40 % közötti értékeket, és viszonylag stabil viszonyokat mutat.

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

az elméleti várakozásoknak is ellentmond. Továbbá a 30 % közeli Gini mutató nemzetközi viszonylatban is alacsonynak számít, és a dél-afrikai vagy dél-amerikai 50-60 %-os értékekhez viszonyítva az egyiptomi jövedelem elosztás összehasonlíthatatlanul méltányosabbnak tűnik (még akkor is, ha a városi területeken az egyenlőtlenség magasabb, és helyenként eléri, sőt meg is haladja a 40 %-ot).

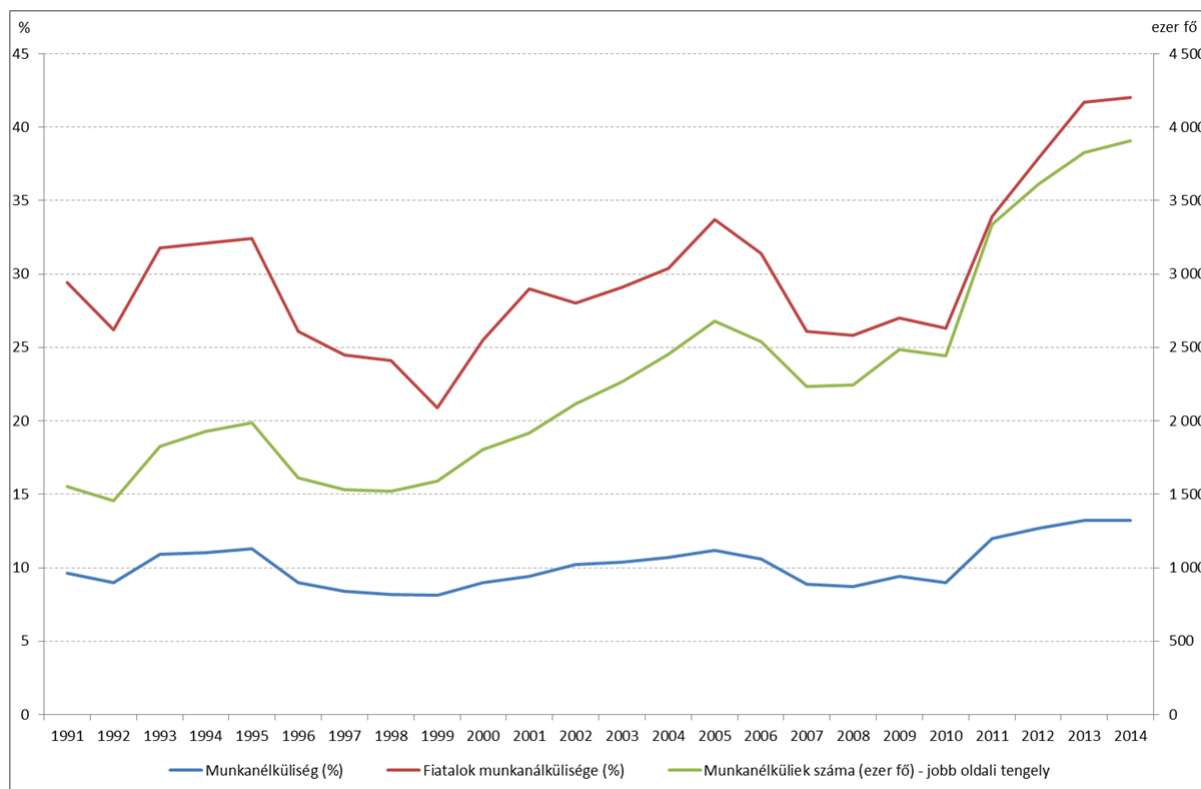
Ha azonban a társadalom alsó és felső 10 %-ának a jövedelemből való részesedését tekintjük, akkor a jövedelem-egyenlőtlenségek Gini által mutatott csökkenő trendje eltűnik (Tinoco, 2013): a felső 10 % részesedése a jövedelemből az 1996-os 26,04 %-ról 2008-ra 26,57 %-ra nőtt, míg az alsó 10 % részesedése 4,18 %-ról 3,96 %-ra csökkent (WDI, 2016).

A közelmúlt egyiptomi eseményei kapcsán érdemes továbbá utalni rá, hogy az egyenlőtlenségek (Ginivel mért) csökkenő trendje nem jelent meg a társadalmi észlelések (percepció) szintjén sem, sőt az egyiptomi forradalomhoz vezető egyik fő oka a társadalmi igazságosság és méltányosság hiánya éppen az egyenlőtlenségek vélt növekedésére, tartósan magas „észlelt” szintjére vezethető vissza. Ezt az ellentmondást csak úgy lehetne feloldani, ha mélyebbre ásunk az egyenlőtlenségek és azok különböző dimenzióinak, mérésének és társadalmi percepciójának tekintetében, amit túlmutat a tanulmány keretein (bővebben ld. Verme et al, 2014).

Végezetül az egyiptomi fejlődési út általunk kiemelt utolsó markáns jellemzője: a munkanélküliség szintje a gazdasági növekedés ellenére magas maradt Egyiptomban, 10 % körüli szinten évtizedes léptékben, és a fiatalok (illetve nők) körében ennek háromszorosa (napjainkra inkább négyszerese) jellemző (3. ábra).

A népesség, és ezáltal a munkaképes-korú lakosság gyors növekedése mellett, ennek az elsődleges oka az volt, hogy nem következett be a munkaerő átáramlása a modern termelő szektorokba (például feldolgozó ipar, vagy magán szolgáltatási szektor), ami a kelet-ázsiai fejlesztő államok esetében a gazdasági fejlődés fő hajtó erejét adta. A munkaerő termelékenységére rendkívül alacsony Egyiptomban, és ez alig javult az elmúlt évtizedekben. Továbbá a bérek GDP-hez viszonyított aránya csökkent, és nemzetközi mércével nézve is nagyon alacsony, 2009-ben is csak 25 % közelében volt (Morsy et al, 2014:2). És ez jól magyarázza az egyiptomi társadalom, főként a középosztály növekvő elégedetlenségét.

3. ábra: Tartósan magas és növekvő munkanélküliség Egyiptomban (1991-2014, % és ezer fő)

Forrás: saját szerkesztés WDI (2016) adatok alapján

Mindezek alapján az egyiptomi növekedési modell két fő jellemzője a makacs és magas munkanélküliség²⁰ és a bérek GDP-hez viszonyított alacsony és csökkenő aránya (Morsy et al., 2014). Ennek háttérében nyilvánvalóan az áll, hogy az egyiptomi gazdaság nem volt képes megfelelő „jó minőségű” munkahelyet létrehozni a magasabb munkatermelékenységgel jellemezhető ipari szektorokban. Ezt alátámasztja az is, hogy az egyiptomi gazdasági struktúra gyakorlatilag változatlan maradt az elmúlt évtizedek folyamán, legalábbis ami az ipari foglalkoztatottak arányát illeti (2. táblázat).

Az egyiptomi fejlődési út paradoxona abban rejlik, hogy a viszonylag gyors gazdasági növekedés miért nem járult hozzá háztartások jólétének növekedéséhez, valamint azt miért nem kísérte a termelékenység növekedése. Morsy és szerzőtársai (2014:4) a termelékenység tekintetében egyenesen „elvesztegetett évtizedekről” beszél Egyiptom

²⁰ A munkanélküliség 10% körüli rátája a demográfiai trendekkel „könnyen” magyarázható, hiszen a viszonylag gyors népességnövekedésnél is gyorsabban nő a munkapiacra belépők száma, és ez évente több mint fél millió új munkahely teremtését tenné szükségessé (Radwan, 2003:111). Az informális szektorban való alulfoglalkoztatottság, a nem-hatékony állami és kormányzati szektorban való magas foglalkoztatási arány, és nagyarányú női inaktivitás mind tovább rontják a munkapiaci helyzet megítélését.

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

esetében. Mindezen kihívások még sürgetőbben jelentkeznek 2016-ban, amikor is a forradalom (forradalmak) utáni években az egy főre eső jövedelmek évek óta stagnálnak, és a munkanélküliség is folyamatosan kúszik felfelé, bár 2016-ban valamelyest csökkent, még mindig 13 % közelében volt (CAPMAS, 2016). A forradalom ugyanakkor jól rámutatott, hogy a modern szektorban való munkahelyteremtés kérdése nem csak gazdasági és/vagy hatékonysági kérdés, hanem egy olyan fiatal és növekvő népességgel rendelkező ország esetében, mint Egyiptom, a társadalmi igazságosságot és a politikai stabilitást is befolyásol(hat)ja.

2. táblázat: Az egyiptomi gazdaság strukturális átalakulása (1960-2014)

	Mezőgazdaság		Ipar			Szolgáltatások	
	GDP %-ában	Foglalkoztatottak %-ában	GDP %-ában		Foglalkoztatottak %-ában	GDP %-ában	Foglalkoztatottak %-ában
			Összesen	Feldolgozó-ipar			
1960	30	58	24		12	46	30
1970	29	54	28		n.a.	42	n.a.
1980	18	42	37	12	20	45	36
1990	19	39	29	18	21	52	40
2000	17	30	33	19	21	50	49
2010	14	28	38	17	25	48	46
2014	11	28	39	16	24	50	48

Forrás: saját szerkesztés Világbank (2001) és WDI (2016) alapján

3.4. A járadékgazdaságok tipikus jellemzője: gazdasági növekedés (tágon értelmezett) fejlődés nélkül

Végezetül bár az előbbieken rejtélyesnek aposztrofáltuk az egyiptomi fejlődési utat, amennyiben a gazdasági növekedés gyakorlatilag a tágon értelmezett fejlődés nélkül következett be, nőtt a szegénység, és nem kísérte érdemi gazdasági struktúraváltás sem (legalábbis ami a feldolgozó ipar súlyát illeti), a közgazdaságtanban ez nem ismeretlen jelenség, hanem a járadék-gazdaságok tipikus jellemzője.

Az egyiptomi GDP jelentős részét, nagyságrendileg körülbelül az ötödét hagyományosan járadék jellegű (ún. könnyű) jövedelmek teszik ki²¹, idesorolhatóak az olajbevételeken túlmenően a Szuezi csatorna használati díjai, a külföldön élő egyiptomiak hazautalásai, a turizmusból származó bevételek, és az Egyesült Államoktól kapott gazdasági és katonai segélyek. A 3. táblázatban jól látható ezek megoszlása. Ha

²¹ 1982-es adatok alapján Stauffer (1987:44) 21 %-ra becsülte a járadék-típusú bevételeket a GDP arányában, de már akkor úgy érvelt, hogy ez a statikus számítás jelentősen alulbecsüli a valós függőséget, hiszen nem veszi figyelembe a multiplikátor és tovagyrúzó hatásokat a gazdaságban.

ezeket összegezzük, akkor nagyságrendileg az egyiptomi állam függősége a járadék típusú bevételektől 18 % körül volt 2014-ben, és ehhez hozzáadódik a turizmustól való függőség. A turizmus ugyanis hagyományosan az egyiptomi gazdaság húzóágazata volt és az egyiptomi export több mint egy negyedéért felelt, a GDP arányában nézve pedig 2000-es évek közepén 8 %-ot tett ki, míg a GFC, majd az arab tavasz eseményei óta folyamatosan csökkent, és 2014-ben mindössze 2,65 %-ot ért el.

3. táblázat: Az egyiptomi állam járadék típusú bevételei 2014-ben (GDP %-ában)

Járadék típusa	2014
Természeti erőforrások járadékai	8,5
<i>ebből olajbevételek</i>	<i>5,8</i>
Szuezi csatorna díjai	1,8
Hazautalások	6,5
Segélyek	1,2

Forrás: saját szerkesztés CAPMAS (2016) és WDI (2016) adatok alapján

Mindezek alapján jól látható, hogy Egyiptom tipikus járadék-gazdaságnak tekinthető, amelyben az állam a könnyű bevételeket nem a társadalom többségének jólétére fordítja, és ezáltal nem meglepő, hogy a főként a kedvező külső körülmények által teremtett gazdasági növekedés nem eredményezett hasonló mértékű előrelépést a társadalom által értelmezett fejlődés különböző dimenzióiban.

4. A fejlesztő állam egyiptomi modellje

Az állam fejlesztési célú hagyományai hosszú történelmi múlttal rendelkeznek Egyiptomban²² (4. táblázat) és az egyiptomi gazdaság számos jellemzője a mai napig a függetlenség utáni fejlesztés-orientált modernizációs kísérlet és gazdasági nacionalizmus időszakára vezethető vissza az azóta a gazdaságpolitikákban bekövetkezett ideológiai váltás ellenére is²³. Ilyenek például a központosított közigazgatás, túlméretezett államapparátus, kiterjedt támogatási rendszerek és nem utolsósorban az elnyomó (autokratikus) politikai hatalom.

²² A teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy az egyiptomi intézményi, társadalmi és egyéb folyamatok megértése nem érthető meg a korábbi történelmi előzmények, például Mohamed Ali modernizációs kísérlete nélkül, ezekről bővebben ld. például Vatikiotis (1991).

²³ A modernkori Egyiptom gazdaságtörténetének és gazdaságpolitikájának részletesebb leírásához ld. például El-Ghonemy (2003) könyvét, valamint a szerző doktori disszertációját (Ricz, 2009:146-194), az utóbbira helyenként szövegszerűen is épít a jelen írás.

4. táblázat: Főbb politikai ciklusok és gazdaságpolitikai jellemzőik Egyiptomban

Időszak	Politikai ciklus	(Gazdaság-)politikák fókusza
1956-70	Gamal Abdel Nasszer	a "régi fejlesztő állam" modellje: szocializmus és importhelyettesítő iparosítás
1970-81	Anvar Szadat	nyitott ajtók politikája: gazdasági liberalizáció
1981-2011	Hoszni Mubáarak	a kapitalizmus egyiptomi válfaja: piacgazdasági átmenet és világgazdasági integrálódás; autokrata politikai rendszer
2012-2013	Mohamed Murszi	destruktív tétlenség
2013.06. – 2014.06.	Adli Manszúr	átmeneti időszak
2014.06.-	Abdel Fattáh al-Szíszi	„Sisinomics” modellje: nasszeri elemek

Forrás: saját szerkesztés

4.1. A fejlesztő állam kialakulása Egyiptomban

A függetlenség tényleges kivívása²⁴ utáni első évtizedet (50-es éveket) Egyiptomban radikális intézményi változások jellemezték. Az „erőskezű” Gamal Abdel Nasszer 1954-es hatalomátvételéhez kötik az egyiptomi (klasszikus) *fejlesztő állam* kiépítését, amelyet *egyiptomi szocializmusnak* is neveznek. Ez azonban nem erős ideológiai elkötelezettség következtében, hanem sokkal inkább a külső és belső viszonyokra adott „spontán” válaszként, valamint a függetlenedés utáni jellemzően felerősödő nacionalista érzelmek hatására alakult ki. Jó példa erre, hogy amikor 1955-ben a Világbank és az USA elutasította az asszuáni magaszt építésének a finanszírozását, akkor Egyiptom mintegy válaszul államosította a Szuezi csatornát, majd külpolitikájában és külkapcsolati orientációjában az akkori Szovjetunió felé fordult (El-Ghonemy, 2003:75). Ugyanakkor az újonnan függetlenedett Egyiptom célja a fejlett országokhoz való gyors felzárkózás volt, és ezt a gazdaság strukturális átalakítása, erőltetett iparosítás, valamint a világgazdaságtól való elzárkózás révén, intervencionista gazdaságpolitikával kívánta megvalósítani a hatalmon lévő kormány, Nasszerrel az élen.

Az 1952-es *földreform* az egyiptomi fejlesztő állam kiépítésének egyik mérföldköve volt, és legfontosabb jellemzője annak redisztributív jellege (a korábbi nagy földbirtokok kis farmerek közötti szétosztása). A törvény továbbá a bérleti díjak szabályozásával hosszú távú kiszámíthatóságot és implicit támogatást nyújtott a mezőgazdasági munkások számára ezzel is elősegítve a méltányosság alapelveinek megvalósítását. Az állam-vezérelt fejlődés melletti elköteleződést jelezte a stratégiaileg fontos (főként ipari)

²⁴ ld. 10. lábjegyzet

üzemek és gyárak *állami tulajdonba vétele* is. Egy évtized kimondott iparosítási szándékai ellenére azonban 1960-ban az egyiptomi mezőgazdasági szektor még mindig a GDP 30%-át állította elő, és a foglalkoztatottak 58%-át tömörítette. Az ipari szektor részaránya a GDP-ben 24%-ot tett ki, a foglalkoztatottak arányában pedig 12%-ot (2. táblázat). Ez az ipar is főként mezőgazdasági termékek feldolgozására épült (Aglan, 2003:161).

A 60-as években a *központi tervezésen* alapuló gazdaságpolitikai elkötelezettség még explicitebb formát öltött Egyiptomban. 1959-64-ig az első, majd 1965-70-ig a második ötéves terv is megfogalmazásra került. Mindkettő célja a már említett ipari szektor előtérbe helyezése, fő gazdasági hajtóerővé alakítása volt. Ennek megfelelően a két terv folyamán az összes beruházás legnagyobb hányada az ipari szektorba áramlott (Aglan, 2003:160). A *magántulajdon intézménye* megmaradt, de az állami szektor szerepe egyre nőtt a gazdaság minden területén, és gyakoriak voltak az állami kisajátítások is. A fogyasztói árakat támogatták, a béreket szabályozták, és a bérleti díjaknak is felső korlátot szabtak, kiiktatva ezáltal a piaci mechanizmusokat az áru-, a munka- és a földpiacról is. A befektetési döntéseket centralizálták, és elsődleges célként a munkalehetőségek biztosítását jelölték meg. Ezek a gazdaságpolitikák a gyorsan növekvő népesség tükrében és a szocialista egyenlőség alapelveinek követése jegyében gyorsan társadalmi bázisra találtak. Az ingyenes közszolgáltatások, és a tömeges munkalehetőségek az állami szektorban (bár ez utóbbit törvényileg csak az egyetemi végzettséggel rendelkezők számára biztosították) az egyiptomi *jóléti állam* alapköveit jelentették. Később látni fogjuk azonban, hogy ez épp a rászorulókat (szegényeket, írni-olvasni nem tudókat, stb.) részesítette hátrányban, sőt a gazdasági alapjai sem álltak rendelkezésre az állam ilyen nagyfokú költsékezésének. Azt eleinte a külföldi segélyek fedezték, majd fokozatosan nőtt a külföldi eladósodás.

A leírtak alapján jól látható a hasonlóság az egyiptomi fejlesztő állam és a klasszikus (kelet-ázsiai típusú) fejlesztő állam paradigma legfőbb elemei között (Ricz, 2015). Az állam-vezérelt fejlődés egyiptomi modellje is a nacionalista törekvések (nemzetépítés), katonai konfliktusok (hadsereg központi szerepe) és a gyarmati sorból való függetlenedés és gazdaság felzárkózás kontextusában alakult ki. Az egyiptomi fejlesztő állam legfőbb jellemzői is megfeleltethetőek a klasszikus fejlesztő állam paradigmának:

1. az államnak a gazdaság irányításában betöltött aktív szerepe (a gazdaság „finom-

hangszerelése”); 2. gazdaságfejlesztési tervezés (közepes és hosszú távú tervek) központi szerepe; 3. szelektív és diszkrecionális iparpolitika; 4. importhelyettesítő iparosítás (majd elviekben mihamarabbi átállás az export-orientált iparosításra); 5. a magántulajdon megtartása; 6. autokratikus rendszer.

Egyiptom a 20. század első felére jellemző stagnálás és gyarmati viszonyok után viszonylag gyors növekedést tudott felmutatni az 50-es és 60-as évtizedben (3,7 illetve 4,5 %-os GDP növekedési rátákkal), bár mindez gyors népesség növekedés mellett valósult meg (így az egy főre eső növekedési ütem az 50-es években 1,7, míg a 60-as években 2 %-ot tett ki). Ez az állam vezérelte növekedés, a gazdasági nacionalizmus időszaka, az importhelyettesítő iparosítás „fénykora”, de az állami beruházások az infrastruktúrába és a szociális szolgáltatásokba (egészségügy, oktatás) nem tudtak lépést tartani a gyors népesség növekedésből adódó keresletnövekedéssel. Az első ötéves terv alatt (1959-64) a rendszer hiányosságai még nem kerültek napvilágra, mert a főként Szovjetunióból, és részben az Egyesült Államokból, valamint az akkori Német Szövetségi Köztársaságból származó külföldi segélyek ellensúlyozni tudták a rendszer hiányosságait. A második ötéves terv (1965-70) idején azonban a központi tervezéses gazdaságokban jól ismert problémák már megjelentek, és a piaci mechanizmusok kikapcsolása, a nem-hatékony erőforrás elosztás, a pénzügyi szektor elnyomása, melyek mind a termelékenység stagnálásához vezettek a gazdaság szinte minden szektorában. Az importhelyettesítő iparosítás kezdeti sikerek után kifulladás látszott, a gazdasági növekedés éves átlagban 1970-74 között 2,9%-ra (egy főre vetítve 0,7 %-ra) esett vissza (WDI, 2016).

Érdemes azonban megjegyezni, hogy az 1967-es hatnapos háborúban elszenvedett vereség révén Egyiptom nemcsak a Sinai félszigeti olajforrásoktól, de a szuezi csatorna bevételeitől is elesett. Továbbá a katonai kiadások növekedése csökkentette a megtakarításokat és a megvalósuló beruházásokat is, amelyek alacsonyabb gazdasági növekedést eredményeztek. Az említett háború után 1969/70-ben az egyiptomi gazdaság rövidtávon a javulás jegyeit mutatta, 6,2%-os növekedéssel, de a 70-es évek elejére ez az élénkülés ismét kifulladás (Abu-Bader és Abu-Qarn, 2007:3).

4.2. A fejlesztő állam fokozatos (és részleges) visszaszorítása Egyiptomban

1970-ben Nasszer halála után Szadat vette át az elnöki tisztséget és ezzel új fejezet kezdődött az egyiptomi történelemben: *a gazdasági nyitás és liberalizáció* korszaka, amely az állam fejlesztési célú beavatkozásainak csökkentését, visszaszorítását is jelentette és hullámheggyekkel, -völgyekkel²⁵ tarkítva, de gyakorlatilag azóta is tart. A külpolitikában a korábbi keleti, Szovjetunió irányú orientációt felváltotta a nyugati hatalmak felé fordulás, konkrétan az USA-val, valamint a nemzetközi pénzügyi intézményekkel való szorosabb együttműködés. 1974-ben új fejlesztési stratégia került meghirdetésre, mely a *nyitott ajtók politikája* (infitáh) nevet viselte és azt számos Nemzetközi Valutaalappal kötött megállapodás (1974, 1976, 1978, 1980) is támogatta (Abdel-Khalek, 2001:1-2). Az új, gazdasági liberalizáció és stabilizáció jegyében meghirdetett gazdaságpolitikák az importhelyettesítés végét jelentették: a felzárkózást és a modernizációt gazdasági nyitással és külföldi tőkebeáramlások révén szándékoztak elérni. Ehhez csökkentették az import-korlátozásokat, ösztönző-csomagokat vezettek be a külföldi tőketulajdonosok számára, valamint szigorúbb fiskális és monetáris politikákat alkalmaztak. Az egyiptomi gazdaság kétségkívül elindult a kereskedelmi nyitás, a világgazdasági integráció útján.

A 70-es évek közepén az ipar hozzájárulása a GDP-hez meghaladta a mezőgazdaságét, és az Egyiptomban hagyományosan magas szolgáltatási szint is valamelyest visszaesett (ld. 2. táblázat). Ennél lényegesebb azonban gazdasági struktúra nem szándékolta (hanem külső változásokra adott spontán válaszként kialakuló) átrendeződése: az 1979-es Camp David-i egyezmény következtében Egyiptom visszakapta Izraeltől a Sinai félszigeten található olajkutakat, és nettó olaj exportőr lett. A(z 1973-as és 1979-es árrobbanások következtében) magas olajárak átrendezték az egyiptomi exportbevételek szerkezetét is: az összes export értékének 75%-át az olaj tette ki, és a korábbi főexport cikk, a gyapot részesedése 45%-ról 7%-ra esett vissza (El-Ghonemy 2003:79). Továbbá a külföldi munkások hazautalásai is robbanásszerűen (az 1961-70-es átlaghoz képest mintegy 80-szoros faktoral) megugrottak (El-Ghonemy, 2003:78).

²⁵ A legfőbb mérföldkövek a gazdasági liberalizáció és reformfolyamat tekintetében az alábbi évekhez köthetőek: 1974, 1991 és 2004.

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

Az 1975 és 1985 közé eső éveket gyors gazdasági növekedés, és világgazdasági felzárkózás jellemzi (1. ábra): éves átlagban 8,4 %-kal nőtt a gazdaság több mint egy évtizeden keresztül, ami egy főre vetítve is megközelítette a 6 %-os éves átlagot (WDI, 2016). Mindezek tükrében nem meglepő, ha Dobronogov és Iqbal (2005) szerzőpáros az 1974 és 1985 közé eső évek gyors gazdasági növekedése háttérében két fő tényezőt emel ki a: 1. a nyitott ajtók politikáját, ami a kereskedelem és a valutarendszer részleges liberalizációját jelentette, és nagyobb teret engedett a magánszektornak; 2. a járadék-típusú bevételek megugrását. A kedvező külső tényezők olyan könnyű bevételeket jelentettek az állam számára, amelyek gyakorlatilag a *holland betegség* tipikus tüneteit okozták (Abdel-Khalek 2001:57): a teljes tényező termelékenység eleinte stagnált, majd csökkent²⁶, a fiskális fegyelem tovább romlott, mely következtében a kormányzati kiadások gyorsabban nőttek, mint a bevételek, és az infláció is megugrott (15%-ra). A gazdaság szerkezetén is nyomott hagytak az állam is magas járadék bevételei, a kereskedelmi forgalomba nem kerülő (non-tradeables) szolgáltatások aránya GDP-hez viszonyítva megnőtt.

A gazdasági növekedést a beruházási szint megugrása is elősegítette. 1974-ben lépett hatályba a külföldi beruházásokat ösztönző törvény, mely kezdetben mérsékelt eredménnyel járt: az összes beruházás mindössze 3,4%-át tette ki a külföldről beáramló tőke, az is főként az olajiparba irányult. Az összes hazai befektetések a GDP arányában az 1967-73-as 12,5%-ról 1975-84 között 29,9%-ra nőttek (Világbank, 2001), ezek legnagyobb része azonban az állami szektorhoz köthető, és mindössze 7,1%-át valósította meg a magánszektor.

Összességében megállapíthatjuk, hogy bár 1974-től kezdődően a gazdasági nyitás és liberalizáció jellemezte az egyiptomi gazdaságpolitikai törekvéseket, a *központi tervezés és állami szektor dominanciája* fennmaradt. Továbbra is az állam kezében koncentrált a munkahelyek jelentős része, az alapvető közszolgáltatásokat állami vállalatok nyújtották, és az élelmiszeripari termékek ártámogatásait fenntartották. Nem túlzás tehát azt állítani, hogy a régi fejlesztő állam számos intézményi és gazdasági

²⁶ A teljes tényező termelékenység az időszak elején (1974-79) éves átlagban 3,6%-os növekedést mutatott, de ez 1980-84 között 0,6%-ra, majd 1985-89 között -2,4%-ra esett vissza (Bolbol et al. 2005:175).

hagyatékának továbbélése megfigyelhető, és látni fogjuk, hogy ezek a mai napig tartós nyomokat hagytak Egyiptom intézményi, politikai, gazdasági és társadalmi struktúráin.

1981-ben Szadat meggyilkolása után *Mubárák* vette át a hatalmat Egyiptomban, és az ő nevéhez fűződik a kapitalizmus melletti végleges elköteleződés, a piacgazdasági átmenet reformjainak továbbvitele és elmélyítése. Bár ezt a célt gyakran megkérdőjelezhető eszközökkel hajtotta végre, az autokratikus politikai rendszerre, valamint annak tovagyűrűző hatásaira az írásunk következő részében térünk ki.

Mubárák harminc éves regnálását az alkalmazott gazdaságpolitikák és elért eredmények tükrében három fő időszakra bonthatjuk: 1. a 80-as évek gazdasági lejtmenete (1981-90); 2. a piacgazdaság gyors térnyerése (1991-2004) és végül 3. a legújabb gazdasági reformcsomag utáni időszak (2004-2010).

Az 1980-as évekkel kezdődő lassabb növekedési ütem²⁷ (ld. 1. táblázat) háttérében a járadék bevételek visszaesése állt. 1985-86-ban az olajárak összeomlása és az export stagnálása 15% körüli költségvetési hiányt eredményeztek. A fiskális politika fenntarthatatlanságára fény derült, de azt expanziós monetáris politikával próbálták ellensúlyozni, ami 20%-on felüli inflációs rátákhoz vezetett (El-Ghonemy, 2003:79). Az export stagnálása és nagy fizetési mérleg hiányok (a GDP 8%-a 1989-ben) Egyiptom külföldi adósságfizető képességét is veszélyeztették. A kormány megpróbálta tartani a tartani a fix valutaárfolyamot, aminek következtében a feketepiaci prémium kétszer is csúcsot ért el, meghaladva a 70%-ot (Dobronogov – Iqbal, 2005:3).

1987-ben egy a Nemzetközi Valutaalappal kötött stabilizációs egyezmény keretében leértékelték az egyiptomi fontot, valamint a kormányzati kiadások visszafogásával csökkentették a költségvetési hiányt. Ez utóbbi az 1975-84 közötti közel 20%-os szintről indulva 1989-re megközelítette a 10%-os határt (AfDB, 2005). A kormányzati kiadások visszafogása az élelmiszer és egyéb (áram, közlekedés) ártámogatások csökkentését jelentette.

1985-89 között az egyiptomi beruházási ráták lényegesen nem változtak az előző időszakhoz viszonyítva, romlott viszont a kereskedelmi mérleg (az egyiptomi

²⁷ Bár 1980-84 között 7,4%-kal nőtt az egyiptomi gazdaság, ez alacsonyabb, mint az azt megelőző öt éves – 1974 és 1979 közötti – időszak rendkívül magas, éves átlagos 9,6%-os értéke, majd 1985-89 között a 4,4%-ra esett vissza a gazdaság növekedése – ami egy főre vetítve alig több mint 1,5 %.

kereskedelmi cserearányok romlása miatt), valamint visszaesett az ipari kibocsátás, melynek hátterében a nem hatékony termelés, hiányzó ipari befektetések, csökkenő termelékenység állt (Bolbol et al., 2005:175).

Láthatjuk, hogy a nyitott ajtók politikája bár jelentős elmozdulást jelentett a korábbi időszak gazdaságpolitikáitól, és kezdetben gyors növekedést ért el Egyiptom, annak hátterében eleinte a kedvező külső körülmények is szerepet játszottak. A lassú és nem teljes körű reformok azonban a 80-as évek végére a gazdasági növekedés lassulását okozták és az egyre kedvezőtlenebb külső körülmények következtében a 90-es évek elején gyakorlatilag stagnált a gazdaság (2,3%-os gazdasági növekedés és 2% körüli népesség növekedés). A fennmaradt hatalmas állami szektorban még mindig a központi elosztás dominált, ami a termelésben hatékonyság veszteségeket, valamint jelentős állami kiadásokat jelentett. Nemcsak a költségvetés szerkezete volt rossz, széleskörű ártorzítások és korlátozott export kapacitások rontották a gazdaság hatékonyságát. Számos területen csak részleges volt a liberalizáció, a legkiemelkedőbb hiányosságok a pénzügyi szektorban voltak. Az Öböl-háború kezdetén az egyiptomi gazdaság súlyos problémákkal szembesült. A költségvetési hiány megközelítette a GDP 20%-át, az infláció is 20% körül mozgott, a külföldi adósságok a GDP másfélszeresére rúgtak, míg az adósságszolgálat az export értékének mintegy felét tette ki. A nemzetközi tartalékok 3 heti importot fedeztek csupán (Bolbol et al. 2005:174).

A 80-as évek második felében felgyorsuló negatív tendenciák 1991-ben érték el mélypontjukat, és elkerülhetetlenné tették a további reformokat. A Világbankkal kötött egyezmény eredménye egy *stabilizációs reformcsomag* lett, míg a Nemzetközi Valutaalap támogatásával egy *strukturális kiigazítási programot* (ERSAP²⁸) is meghirdettek. 1990-es években Egyiptom egy fokozatos, de konzisztens reformfolyamatot valósított meg a „szokásos” összetevőkkel: kereskedelmi, ár- és tőkepiaci liberalizáció, privatizáció és dereguláció. Továbbá jelentős adósság elengedés, valamint főként az olajexportőr arab országoktól kapott külföldi segélyek nagymértékben javították Egyiptom külgazdasági pozícióit és megítélését.

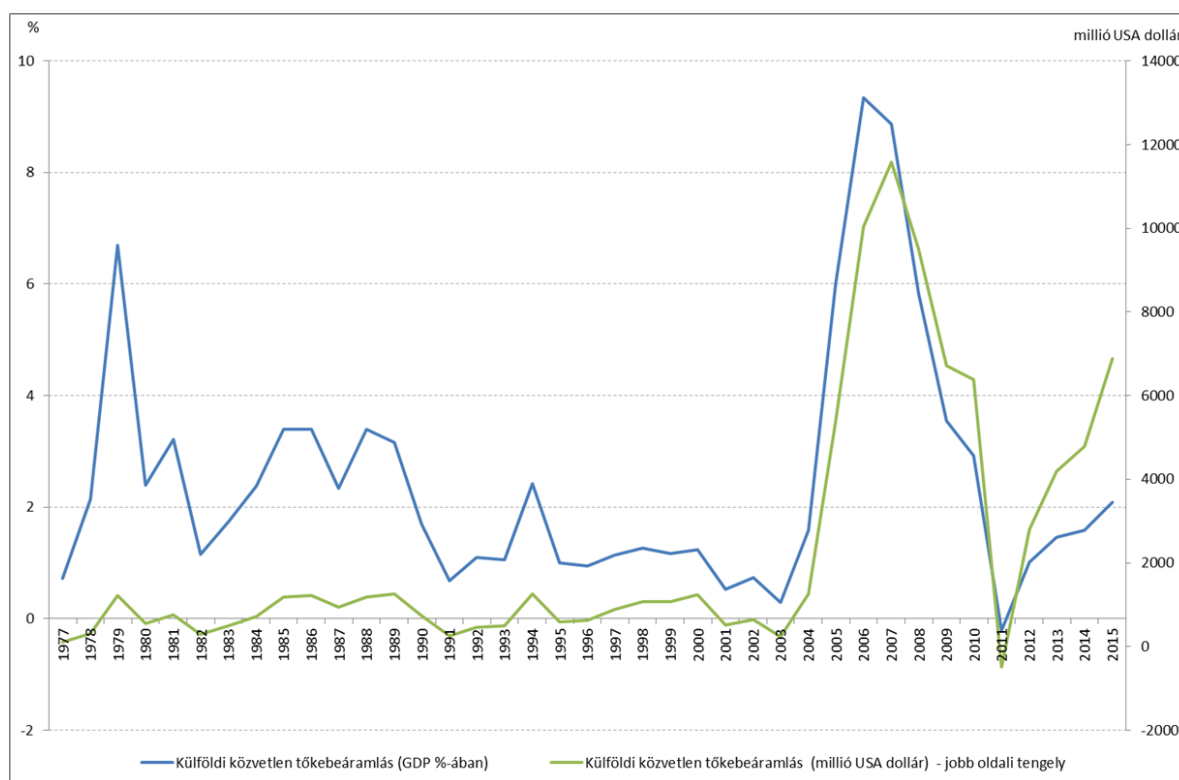
1992-98 között az egyiptomi gazdaság világgazdasági és regionális viszonylatban is jól teljesített (átlagos 4,2 %-os növekedési ütemmel). Az 1992-es sikeres stabilizáció

²⁸ Economic Reform and Structural Adjustment Programme.

következtében a fiskális hiány az évtizede eleji 15%-ról 1996-ra 1,3%-ra esett vissza. Az inflációt is kordában tudták tartani és az egyiptomi „font” leértékelése a fizetési mérleg jelentős javulását eredményezte (5%-os hiány helyett mintegy 1%-os többletet), valamint a külföldi tartalékok gyors felhalmozódásához vezetett. A külföldi adósság is csökkent 1995-re a GDP 70%-ra, majd 1998-ban már 38% alatti értéket mutatott.

Mindeközben a *privatizáció* csökkentette a túlméretezett állami szektort, és a korábbi állami vállalatok egy harmada magánkézbe került. A makrogazdasági stabilizációt és a privatizációt a fix valutaárfolyam rendszer feladása és a tőkepiaci szabályozások lazítása kísérte. A feketepiaci prémiumok megszüntetése (a valutapiaci liberalizáció következtében) a gazdasági növekedés további hajtóerejévé vált.

4. ábra: Külföldi közvetlen tőkebeáramlás Egyiptomba (1977-2015, millió USA dollár és GDP %-ában)

Forrás: saját készítés WDI (2016) adatai alapján

A tőkepiac is növekedésnek indult, a tőzsde „aktiválása” és a privatizáció következtében a külföldi tőkebeáramlás (FDI) az 1998-ra átlépte az évi 1 milliárd dolláros határt (4. ábra). A 2000-es évek elején (főként külső hatások következtében) kisebb visszaesés következett, majd 2003 után újra gyors növekedésnek indult a

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

közvetlen külföldi tőkebeáramlás Egyiptomba és a globális pénzügyi válság előtt érte el a csúcst a GDP közel 9 %-t, évi több mint 10 milliárd dollárt. Ezáltal Egyiptom a térség legnagyobb FDI befogadójának számított, bár ezt a teljesítményt a számos kormányzat által nyújtott fiskális ösztönző intézkedés (adómentességek, vámmentes export övezetek, stb.) és a viszonylag alacsony hazai megtakarítások tükrében kell értelmezni. Az ezredforduló közepétől megváltozott a beáramló tőke szektorális összetétele is, elmozdulás következett be az olajszektorról az építkezések és a kommunikáció irányába (OECD 2007: 244).

Az összes megvalósuló beruházás összetételében jól látszik a piacgazdaság felé elmozdulás, az állami szektor visszaszorulása. A *magánszektor* által végrehajtott tőkebefektetések az 1980-as évekbeli 8%-ról, az összes beruházás 67%-ára nőttek a 2001-re (El-Ghonemy, 2003:81).

A *kereskedelmi liberalizáció* eleinte lassabban, majd határozottabban folytatódott a 90-es évtizedben, de ennek hatásai a reálgazdasági folyamatokban nem tükröződtek. A WDI adatai szerint (ld. alábbi ábra) az 1990-es évtizedben jelentősen visszaesett mind az export, mind az import GDP-hez viszonyított aránya, miközben (1991 és 1998 között) a súlyozatlan átlagos vámszint 27,8%-ról 20,5%-ra csökkent²⁹ (Dobronogov és Iqbal, 2005:6). Ugyanakkor elmondható, hogy a 90-es években a kereskedelmi liberalizáció leginkább a nemzetközi pénzügyi intézményeknek tett vállalások mentén (kényszerből) és egyenlőtlenül haladt előre. Paradox módon éppen azokban az „érzékeny” szektorokban maradtak fent a korábbi protekcionista tendenciák, amelyek globális szinten a legversenyképesebbek lehettek volna (például textil- és ruhaipar) (Adly, 2013:80).

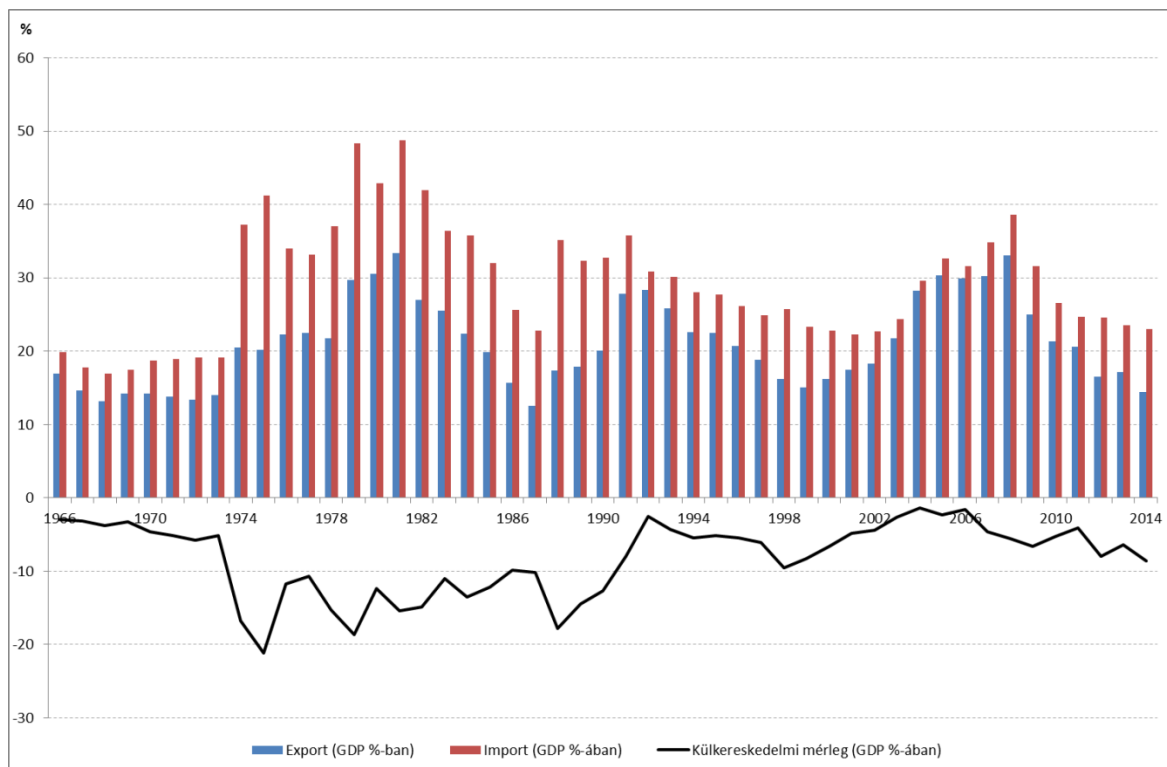
A fordulópontra a kereskedelmi liberalizáció tekintetben a 2004-es év jelentette, egyrészt megkötött bilaterális és regionális kereskedelmi egyezmények (ezek közül jelentősége okán kiemelhető az EU-val megkötött társulási megállapodás) nyomán, másrészt az (ezek következtében is) jelentősen lecsökkent az átlagos vámszint³⁰ okán. Az 1999-es mélypontról, amikor az export a GDP 15 %-át tette ki csupán a 2000-es évek

²⁹ Ez a szám azonban nem jelzi megfelelően a nyitás mértékét, mert a nem vámjellegű korlátozások tarifálásával okozott növekedést is tartalmazza.

³⁰ Például a feldolgozó ipari termékekre vonatkozó (súlyozott átlagos) effektív védelem rátája az 1996-os 30 % közeli szintről 2004-ben 14,3 %-ra csökkent (Adly, 2013:80).

közepére újra elérte a 30 %-ot és a külkereskedelem hiánya is rekord alacsonynak számító 2 % körül mozgott.

5. ábra: Az egyiptomi külkereskedelem alakulása (1966-2014, GDP %-ában)

Forrás: saját szerkesztés WDI (2016) adatok alapján

Az export szerkezetét tekintve azonban jól látható, hogy az export összetétele lényegesen nem változott: 1980 és 2010 között az összes export 50 %-át olaj- és gáz-export tette ki, míg a feldolgozott termékek részaránya 37-38 % körül stagnált (miközben a hi-tech export aránya a 90-es évek közepén 0,5 %-ot tett ki, és napjainkban is 1 % alatt van) (WDI, 2016).

A *fiskális kiigazítás* minősége is vegyes képet mutat. A 90-es évek első felében elért költségvetési hiány csökkenését a közberuházások visszaesése eredményezte, főként a központi kormányzat tőkekiadásai csökkentek le jelentősen. Az állami beruházások csökkenésének bizonyos szintje szükséges volt, de az infrastrukturális beruházások túlzottan visszaestek. Ez a magán beruházások párhuzamos esése mellett ahhoz vezetett, hogy az Egyiptomi bruttó hazai beruházási szint 1991-2004 közötti átlagos értéke, 19% volt, ami messze elmaradt a 80-as évtized 30% feletti értékétől, valamint más hasonló jövedelmű országok szintjétől is (AfDB, 2005). Dobronogov és Iqbal

(2005:7) érvelése szerint ez azt támasztja alá, hogy egyes közberuházások nem kiszorítják (crowd out) a magánszféra beruházásait, hanem magukkal húzzák azt (crowd in). Az egyiptomi esetben az előbbi visszaesése a „rossz irányba” húzta magával az utóbbit. A megszorítások ellenére azonban a költségvetési kiadások még mindig magasak maradtak: a fogyasztói és termelői ártámogatásokat, transzfereket alig csökkentették. Azok, a továbbra is hatalmas államapparátus bérköltségével együtt jelentős terhet jelentettek a költségvetés számára.

Az ezredfordulótól kezdődően az egyiptomi kormány expanziós fiskális politikára váltott, és a közberuházási szintet mega-projektek indításával emelte. Ezek azonban megfelelő gazdasági háttér nélkül mind a fiskális egyenleg romlását eredményezték. A költségvetési hiány a 90-es évek (1990-97) 1 % alatti átlagáról a 2000-es években (2002-2010) 6 % felé nőtt, és 2011-től kezdődően már a 10 % feletti tartományban volt (WDI, 2016).

A kormányzati kiadások struktúráját tekintve jól látható a 2000-es évektől kezdődően az egyre erősödő *újraelosztási nyomás*: míg az állami alkalmazottak bérjellegű kifizetései a kormányzati kiadások arányában viszonylag stabilan 25 % körül voltak, addig a támogatások (és egyéb transzferek) aránya az 1991-es 10 %-ról 2004-re 25 %-ra, majd 2008-ra 45 %-ra nőtt, elsősorban az ártámogatások ugrásszerű növekedése miatt, és napjainkban is 40 % körül van (WDI, 2016).

A költségvetési hiányhoz hasonló dinamikával változott az *infláció* is, ami a 80-as évekbeli 20 %-os szintről a 90-es évek elején elfogadott stabilizációs programoknak köszönhetően 10 % közelébe csökkent, majd a 90-es évek végétől gyakorlatilag a globális pénzügyi válságig 5 % alatt volt, míg azóta ismét a 10 % feletti tartományban mozog.

Az ezredfordulót követő évek lassabb növekedését (2000-2004 közötti 3,7 %-os átlagos ütem), az évtized második felében, 2005 és 2010 között 6 % közeli ráta váltotta fel (1. ábra). Az időszak elején számos sokk érte az egyiptomi gazdaságot, melyek rávilágítottak annak sérülékenységére, majd ezen hatások enyhülése (valamint az olajárak kedvező alakulása is) lehetővé tette az évtized második felének javuló tendenciáit.

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

A 2004-es gazdasági liberalizációs mérföldkő mellett érdemes kiemelni a 2007-es *alkotmánymódosítást* is, amely immár „kőbe véste” a liberális piacgazdasági elvek melletti elköteleződést, és az alkotmány szövegéből is törölték a szocializmusra vonatkozó passzusokat, és azok helyére a magántulajdonra való utalások kerültek (Csicsmann, 2010:24).

Végül a gazdasági fellendülésnek és a már bemutatott felfutó külföldi tőkeáramlásnak (4. ábra) a globális pénzügyi válság vetett: 2008-ban a kairói tőzsde pár hónap leforgása alatt 40 %-ot zuhant, majd szeptemberben a világ többi tőzsdéjéhez hasonlóan újra jelentős esést szenvedett el. A gyorsan beáramló spekulációs célú pénzek, ahogy jöttek, el is hagyták az országot, és ez jól rávilágított a mubáraki deregulációs politikai visszasságaira (amennyiben például a részvény és kötvény tranzakciókból származó nyereség is adómentességet kapott, és ezáltal közvetlenül is ösztönözte a spekulációs célú pénzmozgásokat). Mindezt kiegészítette az élelmiszerárak erőteljes megugrása, ami 2008. szeptemberében 30 %-kal drágább élelmiszerárakat eredményezett a városi térségekben, mint egy évvel azt megelőzően (El-Naggar, 2009:48). Bár 2008-ban még így is 7 % feletti növekedést ért el Egyiptom, 2009-ben már „csak” 4,7 %-ot (egy főre vetítve a 2008-as érték felét, 2,8 %-ot), végül még 2010-ben is 5 % körüli érték jelezte az egyiptomi fejlődési potenciált, majd a 2011-es események óta 2 % körüli növekedés (egy főre vetítve stagnálás) jelentette az új trendet, de erre már az írásunk utolsó részében térünk ki.

Láthatjuk, hogy a 2008-9 es globális pénzügyi válság közvetlenül és azonnal is érintette Egyiptomot, mégis annak hosszabb távú hatásai (az elhúzódozó kilábalás, és lassabb világgazdasági/európai növekedési ütem) talán még jelentősebbek: kereskedelem visszaesése, szuezi csatorna bevételeinek csökkenése, hazautalások csökkenése, és nem utolsósorban a turisták számának csökkenése. Bár ez utóbbi háttérben a gazdasági okok mellett kétségtelenül jelentős szerepet játszanak a biztonságpolitikai megfontolások is, mind a terrorveszély növekedése, valamint a belső politikai instabilitás állandósulása.

Köztes mérleg

Bemutattuk az egyiptomi fejlesztő állam kialakulását, majd (részleges) leépítését, ám a gazdaságpolitikák és gazdasági folyamatok tükrében talán kevesebb hangsúlyt

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

fektettünk az *intézményi dimenzióra*. Az irodalomban azonban konszenzus van a tekintetben, hogy a nasszeri időszakban az államkapitalizmus egyiptomi válfaja alakult ki, a *bürokratikus kapitalizmus*, amelyben a hatalmon lévők az állami vagyont a saját érdekeikben használták fel, a bürokrácia egy zárt társadalmi osztállyá vált, amelyben a hatalmi pozíciók megszerzése a meggazdagodás útját jelentette (bővebben ld. pl. Nagarajan, 2013; El-Naggar, 2009; Roccu, 2013).

Az 1974-es gazdasági nyitással egy *új gazdasági elitréteg* alakult ki (eleinte a tiltott tevékenységek – mint antikvitások adás-vétele, drog- és fegyverkereskedelem, vagy a feketepiaci valutakereskedelem következtében, majd egyre inkább a kormányzati hivatalnokokhoz és bürokratákhoz való kapcsolatok – és az állami földek, ingatlanok eladása – révén), amely anyagi érdekei következtében értelemszerűen lojális volt a mindenkori hatalomhoz.

A magánszektor hozzájárulása a GDP-hez az 1991-es 30 %-ról 2006-ra 80 %-ra nőtt, ugyanakkor a fenti érvelés is jól mutatja, hogy ez a piacgazdaság magán viselte a *haverkapitalizmus* összes jegyét és összességében a járadékvadász bürokraták és gazdasági elit érdekei jelentek meg a megvalósított gazdaságpolitikákban. A nyugati fejlett kapitalizmus változatok olyan alapvető jegyei hiányoztak az egyiptomi verzióból, mint a jogállamiság, a méltányos bérrendszer, vagy a humántőkébe és a tudás előállításába (K+F tevékenységekbe) történő befektetések. A 2004-től megvalósított reformok egyrészt az állam kiterjedt szerepvállalásának csökkentését célozták, másrészt azonban csökkentették azon kormányzati kiadásokat is, amelyek hagyományosan az egyiptomi társadalom jólétét voltak hivatottak biztosítani (ártámogatások, szociális transzferek).

4.3. A mubáraki (nem-)fejlesztő állam bukása³¹

A következő alfejezetekben a mubáraki rendszer bukásához vezető folyamatokat három szinten összegezzük: 1. a társadalmi szerződés és politikai egyezségek, 2. a politika-alkotás intézményesülése, valamint 3. a gazdaságpolitika fejlesztés-orientált súlypontjainak elemzése mentén.

³¹ A nem-fejlesztő állam („non-developmental regime”) elnevezést Adly (2013:206) alkalmazza a Mubárak rendszerre, utalva annak hiányosságaira a gazdasági és társadalmi fejlődés tekintetében.

4.3.1. Társadalmi szerződés

Egyiptomra gyakorlatilag a 2011-es forradalomig jellemző volt a klasszikus fejlesztő állam paradigmából ismert társadalmi szerződés, amelynek értelmében az állampolgárok elfogadták a vezető (autoriter) hatalmát, és cserében ezért a vezető biztosította a (minimális) jólétüket és biztonságukat. N. Rózsa (2015:65) szavaival élve, ez az implicit társadalmi szerződés sui generis (gyakorlatilag a vezető döntésétől függetlenül is) autoriter jelleggel bírt.

Mubárák rendszere sok szempontból a nasszeri hagyományokra emlékeztetett, hiszen a politikai szabadság jogok korlátozásáért cserébe a *(neo-)paternalista állam* biztosította az alapvető gazdasági szükségleteket a társadalom széles rétegei (elsősorban a munkásosztály és az állami alkalmazottak) számára. Ez utóbbihoz az állam kiterjedt eszköz rendszerre támaszkodott, beleértve a jóléti kiadások magas szinten tartását, elsősorban az élelmiszerárak, energiaárak és közlekedés támogatását; valamint a rendkívül magas szintű állami foglalkoztatást (több mint 5,5 millió ember dolgozott már 2010-ben az állami szférában) (Csicsmann, 2010:19).

A 2011-es forradalmat azonban egy precedens nélküli tiltakozási hullám előzte meg Egyiptomban, legfőképp a társadalom azon rétegeinek a részvételével, amelyek korábban a rendszer csendes támogatói bázisát alkották – ez jól jelezte, hogy a társadalmi szerződés felbomlása egy hosszabb távú folyamat eredménye volt.

Az 1980-es évek végén a fiskális és pénzügyi válság következtében már egyszer megingott az egyiptomi állam és társadalom között fennálló implicit társadalmi szerződés (és végül Egyiptom az IMF hitelekért cserébe elindult a neoliberális reformok lassú és rögös útján). Ezt követően, gyakorlatilag a 90-es évek eleje óta a Mubárák rendszer Adly (2013:206) szavaival élve megmaradt a politikai túlélés szintjén, amennyiben biztosította az alapvető megélhetést az állami alkalmazottak és a városi szegények számára, de a politikai ellenzék minden formájának brutális elnyomása mellett tette mindezt. Végül éppen ennek az alacsony költségű politikai túlélési stratégiának köszönheti a rendszer a végzetét, hiszen nem kényszerült rá komolyabb intézményi és strukturális reformokra.

A forradalom előtti öt évben jellemző 6 % feletti gazdasági növekedés ellenére Mubárák liberalizációs törekvései és gazdaságpolitikája jelentős ellenérzéseket és

feszültséget keltett a társadalom nagy részében. A gazdasági növekedés ugyanis, amint az írásunk elején bemutattuk nem csorgott le a társadalom alsóbb rétegeihez. Ugyanakkor az infláció és a valuta leértékelődése egyre nehezebb helyzetbe jutatta a bérből élő tömegeket, akiknek a főként importból származó élelmiszerek egyre drágábbá váltak, és a megélhetésük is veszélybe került. Néhány nagy állami vállalat privatizációja következtében egyre kevesebb új munkahely jött létre, miközben a munkanélküliség, főként a fiatalok körében egyre nőtt (3. ábra).

A gazdasági problémákkal szembeni tiltakozások már jóval a forradalom előtt mindennaposak voltak Egyiptomban, és a 2000-es évek elejétől egyre több jel utalt rá, hogy nőnek a társadalmi feszültségek és elégedetlenség, eleinte inkább helyi tüntetések, megmozdulások, majd a 2005-ös választási évben már országos szintű szerveződések voltak (N. Rózsa, 2015:121). 2006 után pedig rendszeressé váltak a sztrájkok, a legismertebb talán a 2008. áprilisi általános sztrájk volt, miközben a munkabeszüntetések már a nagy állami vállalatokat is érintették (El Dahshan, 2016:202). Végül a 2011. január 25-ére meghirdetett a „harag napja” elnevezésű tüntetés és az azt követő 18 napon át tartó demonstrációk (forradalom) Mubárák bukásához vezettek.

Összességében annak a komplex társadalmi-gazdasági folyamatnak, amely végül a forradalomba torkollott, az egyik legellentmondásosabb eleme a (neo-)paternalista állam ígérete volt, amelyre az egész autokrata rendszer épült, és amely végül megbukott, hiszen nem tudta teljesíteni a tömegek számára a minimális jólétet, a gyors gazdasági növekedés mellett is nőtt a szegénység.

Amikor tehát Mubárák 2011 január végén *emberi méltóságot*, azaz emberhez méltó létfeltételek és *társadalmi igazságosság* megteremtését ígérte a tüntetőknek (új kormány alakításával és reformokkal), gyakorlatilag beismerte, hogy ezeket nem biztosította korábban, azaz megszegte az érvényben lévő társadalmi szerződést (N. Rózsa, 2015: 65, 123). Ezzel megszűnt rendszerének (belső) legitimitációja. Érdeemes azonban megjegyezni, hogy a rendszer külső megítélése (legitimitációja) ettől eltérhet, hiszen például az USA, és személy szerint Barack Obama az utolsó pillanatig támogatta Mubárákot és rendszerét.

4.3.2. Részvételi mechanizmusok és a politikai-alkotás folyamata

Az egyiptomi politikai rendszerre egy *kettős felépítmény* jellemző: az archaikus, patrimonális berendezkedés és a modern hatalomgyakorló struktúrák együttes jelenléte (N. Rózsa, 2015:64). Azaz az egy személyű, autoriter politikai rendszert (a katonai diktatúrát) egy demokratikus intézményrendszer egészíti ki, amely leginkább csak a demokrácia látszatát fenntartó eszköz, azaz biztosítja a rendszer legitimitációját a nyugati hatalmak felé. Bár léteznek a demokratikus alapintézmények, azok valós súlya elhanyagolható. Jelzésértékű e tekintetben, hogy Mubarak harminc éves regnálása alatt mindvégig *szükségállapot* volt érvényben Egyiptomban (és amelyet végül 2012-ben oldottak fel).

A (neo-)patrimonális rendszerek tipikus jellemzője, hogy az állampolgároknak nincs, vagy kevés beleszólásuk van az állami (járadék-)bevételek elosztásába, és egyáltalán a politikai folyamatokba, gazdaságpolitikai döntéshozatalba. Ez a felállás addig volt működőképes, amíg biztosította a támogatói (legfőképp az állami szektorban foglalkoztatottak, közalkalmazottak és köztisztviselők, valamint a városi szegények egy része, és a magánszektorban dolgozó munkások – legalábbis egy része) számára a megélhetést, miközben a rezsim fennállására veszélyt jelentő mindenféle tényezővel kegyetlenül (akár erőszak árán is) leszámoltak, a rendszeres politikai elnyomás folyamatosan jelen volt.

A 2000-es évek folyamán azonban a korábbi viszonylagos egyensúly és stabilitás felborult: egyrészt a rendszer „csendes támogatói bázisát” alkotó rétegek újraelosztási igényei intenzifikálódtak, miközben az állami bevételek csökkentek (egyrészt a külső járadékok csökkenése okán, másrészt az állami kitermelő kapacitások romlása, elavulása okán). Ezt jól jelezték az ezredforduló óta folyamatossá váló tüntetések, sztrájkok, megmozdulások (bővebben ld. Adly, 2013:210-213).

Ugyanakkor a *munkások tiltakozásai*, illetve azok intenzifikálódása egybeesett a *politikai ellenzéki mozgalmak* erősödésével is, amit a 2004-ben megalakult (és a poszt-1952 éra első szervezett ellenzéki mozgalma), a Kifája (Elég!) is jól jelez (N. Rózsa, 2015:121). Végül a 2005-ös választásokon az Muszlim Testvériség a szavazatok 20 %-ával 88 helyet szerzett a parlamentben. Bár ez a két folyamat (a munkások tiltakozásai és a szervezett politikai ellenzék megjelenése) egymástól lényegében függetlenül zajlott,

azok időbeli egybeesése fontos tényező volt az események végkifejlete, az egyiptomi forradalom tekintetében.

Az állami és magánszektor kapcsolatát is a kettőség jellemzi: egyrészt a politikai és gazdasági (nagyvállalkozói) elit szorosan összefonódott, másrészt az állami szektor nem tudott (és talán nem is akart) szoros intézményi kapcsolatokat kiépíteni a(z „átlagos”) magánszektorral. Miközben a 90-es években jelentős teret nyert a magánszektor – amely 1983-ban a GDP 43 %-ért, míg a befektetések 30 %-ért felelt, 2001-re ez 72, illetve 66 %-ra nőtt (Adly, 2013:91) –, az állam nem tette lehetővé a reprezentációs, érdekérvényesítő szervezetek, csatornák létrehozását, nem hatalmazta fel a magánszektor szereplőit arra, hogy önállóan, alulról szerveződjenek. Ezáltal sem az információáramlás, sem az érdekérvényesítés nem volt biztosítva, és szemmel láthatólag ez nem is volt az állam érdeke (sem képviseleti, sem szabályozási szempontból) (bővebben ld. Rutherford, 2013:199-230).

A létező fórumok és szervezetek mind állami fennhatóság és dominancia alatta működtek, és gyakorlatilag megragadtak a nasszeri központosított tervgazdasági hagyaték csapdájában. Jó példa erre a szakszervezetek központosított struktúrája (a Szakszervezetek Általános Szövetsége – GFTU³²), amely a mubáraki rendszer kiszolgáltatását és munkásosztály elnyomását intézményesítette csupán, és még a közszférában dolgozók sem tudták érdekeiket érvényesíteni (például a privatizáció során) (Nagarajan, 2013).

A korábbról létező (például az Egyiptomi Kereskedelmi Kamara, vagy az Egyiptomi Ipari Szövetség) és a 90-es években létrehozott (például az Exportőrök Tanácsai, vagy Exportőrök Szövetsége) intézmények a nagytermelők érdekeit és az informális, személyes kapcsolatokat intézményesítették, és így a klientelizmus és haverkapitalizmus bebetonozását szolgálták.

4.3.3. A fejlesztés-orientált gazdaságpolitikák torzításai

A Mubarák éráat alapvetően a *szabad piacai elvek szelektív alkalmazása* jellemezte, anélkül, hogy az egyiptomi társadalom többségének anyagi jólétének javítása, vagy politikai szabadság jogainak, döntési lehetőségeinek kiterjesztése napirendre került

³² General Federation of Trade Unions

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

volna. Ma már tudjuk, hogy ez a stratégia nem volt fenntartható (és hozzájárult az egyiptomi forradalom kitöréséhez és Mubarak hatalomból való eltávolításához), de mégis 30 évig működőképes volt, bár írásunkban amellet érvelünk, hogy ennek külső és belső feltételei is voltak, amelyek alapvetően változtak meg a legkésőbb a 2000-es évek közepétől.

A klasszikus fejlesztő államok sikereiket elsősorban *exportorientált beavatkozások* mentén és a feldolgozó ipar gazdasági fejlődésben játszott központi szerepe által érték el. Egyiptomban a kezdeti importhelyettesítő iparosítás után gyakorlatilag 1974-től napirenden volt az exportösztönző gazdaságpolitikák bevezetése, de ezek összességében kudarcot vallottak. Jól mutatja ezt az a tény, hogy az egyiptomi export az 1980-as 30 %-os GDP-hez viszonyított szintről az ezredfordulóra 15 %-ra csökkent. És bár az összes export arányában a feldolgozott termékek exportja stabilan 37,5 % körül volt, a GDP-hez viszonyítva ez is csökkent. Adly (2013:72) nyomán ezt az egyiptomi gazdasági fejlődés rejtélyének is nevezhetjük, hiszen ugyanebben az időszakban a feldolgozó ipari termelés nőtt Egyiptomban: az 1980-as 12 %-os GDP arányról 1999-re közel 20 %-ra (a feldolgozó ipari termékek exportja mégis csökkent). Mindez alapján Egyiptomot a befelé-forduló iparosítás és a kereskedelmi liberalizáció furcsa párosítása jellemezte (és nem a feltörekvő országok esetében a kereskedelmi liberalizáció után gyakran megfigyelhető dezindusztrializáció). Azaz nem általában véve az iparosodás trendjével, vagy az iparosítás stratégiájával volt gond Egyiptomban, hanem annak orientációjával. Bár Egyiptom a retorika szintjén kifelé forduló exportösztönző és exportdiverzifikációs politikát folytatott, a megvalósulást számos (intézményi) tényező akadályozta.

Az 1990 és 2004 közé eső időszakban a kereskedelem- és iparfejlesztés tekintetében releváns intézmények reformja elmaradt, a nasszeri időkben felállított intézmények gyakorlatilag változatlanul működtek tovább és Egyiptom bennragadt az állam-vezérelt iparosítás múltjának a csapdájában. Jellemző továbbá erre az időszakra, hogy az állami kapacitások korlátozottak voltak feldolgozó ipar nemzetközi piacok felé orientált fejlesztésére, valamint az export diverzifikálására. Nem csak az intézmények változatlansága, de a kereskedelem- és iparpolitikák koordinálatlansága, és a kompetenciák sok intézmény közötti megoszlása is nehezítette az export ösztönzésére és diverzifikációjára vonatkozó prioritások megvalósítását. Továbbá az állami és a

magánszektor közötti intézményesített kapcsolatok hiánya is akadályozta a megfelelő információáramlást.

Mubárák visszahozta például 1982-ben az ötéves tervek intézményét³³, ami sokkal inkább a szocialista hagyományokhoz nyúlt vissza, és nem valósult meg az egységes nemzeti fejlesztési vízió konzultatív és részvételi alapú kialakítása kelet-ázsiai mintára, sem a kelet-ázsiai típusú különböző érdekcsoportok közötti intézményi koordináció (Sakamoto, 2013). Az egyiptomi tervezési folyamat legfőbb jellemzője a főbb szereplők közötti dialógus hiánya volt, és maradt a mai napig³⁴.

A 2004 és 2010 közé eső időszakban mind politikai, mind intézményi szinten megfigyelhető volt néhány változás, de ezek egyrészt túl későn lettek bevezetve, másrészt csak részlegesek voltak. Nem született átfogó és hatékony stratégia az export struktúra átalakítására, így továbbra is fennmaradt az energia exporttól való függőség, és stagnált a feldolgozott ipari termékek aránya az össz-exportra vetítve. A kereskedelem- és exportösztönzés érdekében létrehozott új intézmények pedig jellemzően a korábbi informális, járadékadász kapcsolatokat formalizálták, és ezáltal aláásták mind a politika-alkotás hatékonyságát, mind az állam kapacitásait a végrehajtás tekintetében.

2004-ben *Ahmed Naszíf* kormányával egy új gazdasági csapat került a hatalomra, amely a korábbiaknál sokkal egységesebb és elkötelezettebb álláspontot képviselt a gazdasági liberalizáció megvalósítása terén (Rutherford, 2013:223). Ekkora datálható Hoszni Mubárák fiának, Gamal Mubáráknak és az őt körülvevő „fiatal” technokrata csoportnak a felemelkedése is. Ezek az új generációhoz tartozó, nyugati iskolákban tanult technokraták jó kapcsolatokkal bírtak a hagyományos üzleti elittel, és ezt ki is használták. Bár jelentősen javultak az állami és magánszektor közötti kapcsolatok, és információáramlás is, ez az erősödő kommunikáció és együttműködés nem intézményesített csatornákon történt (hanem magán mobiltelefonokon), és így a korrupció további kiterjedéséhez vezetett.

³³ Szadat liberalizációs törekvései gyakorlatilag véget vetettek a hagyományos, szocialista öt éves tervek időszakának, bár ez sem volt végérvényes „szakítás”, az 1977-82-es ötéves fejlesztési terv, gyakorlatilag a felülvizsgált beruházási törvényre épült (Sakamoto, 2013:4).

³⁴ Formálisan a legfőbb tervezési hivatal a Tervezési Minisztérium volt (és maradt) a nasszeri idők óta, de Tripp és Owen (2001:5) érvelése szerint a gyakorlatban sok esetben a CAPMAS, a központi statisztikai hivatal töltötte be azt a szerepet, amit egy tervezési hivataltól lehetne elvárni.

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

Ezzel párhuzamosan megfigyelhető egy váltás a gazdasági hatalmi pozíciókba történő kinevezések terén is, és a korábbi bürokrátákat a legtöbb fontos pozícióban a rendszer barátainak számító üzletemberek váltották fel. Az ennek következtében kialakuló új gazdasági rend sokkal inkább volt (nagy-)üzlet barát³⁵, mintsem tankönyvi értelemben vett piac-barát.

Bár az ezredforduló után számos téren csökkentek a korábbi politikák export-ellenes torzításai (például a lebegő valutaárfolyam rendszerre való áttérés gyengítette a korábban túlértékelt egyiptomi fontot; a kereskedelem további liberalizációja pedig kiigazította a korábban torzított relatív árakat), és új támogatási formákat, sémákat vezettek be (igaz ezekre korlátozott források álltak rendelkezésre), összességében áttörő változás nem következett be, az egyiptomi export struktúráját nem sikerült átalakítani, a feldolgozó ipari export aránya gyakorlatilag szinten maradt. Hiába nőtt ugrásszerűen az export 2004 és 2008 között, ez gyakorlatilag a magas nyersanyagáraknak köszönhető, és az energiaexport dominanciája fennmaradt.

Egy további jellegzetes visszássága az egyiptomi iparosítási folyamatnak az energia ártámogatások fenntartása: az ipari struktúra aránytalanul az energia-intenzív iparágak felé tolódott el, mint cement-, alumínium-, vas- vagy acélgyártás. Mindez torzította az FDI beáramlás szerkezetét is, hiszen ösztönzőként hatott az ebbe a szektorokba történő beruházásokra, valamint az export szerkezetét is ezen termékek irányába tolta el.

Az 1990 óta fennálló energiatámogatási rendszer „fenntartható” volt, amíg a helyi termelés magasabb volt, mint a helyi fogyasztás (hiszen „csak” a helyi termelési költség és fogyasztási ár különbözetét kellett fedezni). A 2000-es évek közepétől azonban két alapvető változás következett be: egyrészt a helyi termelés visszaesett, miközben a helyi fogyasztás nőtt; másrészt a nemzetközi olajárak ugrásszerűen nőttek (és az előbbieket következtében ennek felértékelődött a jelentősége). A támogatásoknak innentől kezdve a drágán, külföldön vásárolt olaj és az olcsó hazai árak közötti rést kellett fedezniük. Az állami költségvetési kiadások szerkezetében jól látható ez a változás: 2005-ben az energiatámogatások aránya a kormányzati kiadások 15,6 %-a volt, 2006-ban már 18 %,

³⁵ Adly (2013:96) számos példát hoz annak alátámasztására, hogy a jogállamiság, átláthatóság és elszámoltathatóság (és intézményesített párbeszéd) hiányában a politikai kapcsolatok hogyan szótták át az Egyiptom gazdasági életét az 1990-es évektől kezdődően, és ez a trend hogyan vált „krónikusan dominánssá” 2004 után.

2007-ben pedig 21,3 %, majd visszaesett 18 % körüli szintre (Adly, 2013:110). Az összes állami támogatásokat tekintve az energia-ártámogatás mintegy 70 %-ot tesz ki (ezt követi 19 %-os aránnyal az élelmiszerek ártámogatása). Érdekes még megjegyezni, hogy az olcsó energiaárak, azaz a kormányzati ártámogatások legnagyobb nyertesei az energia-intenzív iparágak voltak (a háztartásokra csak az energia-ártámogatások mintegy 13 %-a jutott), és ezen belül is nagyon magas a koncentráció: 40 üzemre jutott az iparági (támogatott) energiafogyasztás 65 %-a.

Néhány további gazdaságpolitikai területen a 2004 utáni változások áttekintésével mutatjuk be, hogy az állam gazdasági szerepvállalásának csökkentése jegyében végrehajtott intézkedések jelentősen növelték az alsóbb társadalmi osztályok, és a középosztály terheit, miközben aránytalanul nagy előnyökhöz juttatták az üzleti szféra bizonyos köreit.

El-Naggar (2009: 36-41) nyomán elsőként az *adórendszer* említjük, amely hagyományosan az egyiptomi társadalom legfelsőbb rétegét támogatta, akik számára számos lehetőség kínálkozott az adófizetési kötelezettség megkerülésére. A 2004-ben életbe léptetett változtatások még további mentességeket és kedvezményeket adtak ennek a rétegnek, valamint a spekulációs célú pénzügyi befektetéseknek kedveztek, miközben elsősorban a kis- és közepes vállalkozások és az alacsonyabb jövedelmű rétegek terhei növekedtek.

A második ilyen terület a *versenyszabályozás*, amelyet a gyenge törvények és meggyengébb végrehajtás kettősével jellemzi az említett szerző (ibid, 39. o.). A versenyszabályozás valójában a politikai érdekérvényesítés és befolyásolás csatornájává degradálódott, miközben a szelektív módon kiszabott alacsony büntetési díjak nem bírtak elrettentő erővel, sőt törvény nem is írta elő a magatartás megváltoztatását a büntetés lerovása után. Az egyik klasszikus példa az egyiptomi cementiparban történő kartellezés volt, és amely egyúttal jól demonstrálta a gazdasági és politikai elit összefonódását is.

Végül a harmadik változás az importőrök és nem a fogyasztók érdekeit szem előtt tartó *vámcsökkentés*, amelyet nem kísért a szabályozási környezet megfelelő reformja: a 2004-től felerősödő reform törekvések központi eleme a vámok csökkentése, a kereskedelmi liberalizáció drasztikus növelése volt. 2004-ben az átlagos import

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

vámszint 9 %-ra csökkent, valamint a szabályozás is egyszerűsödött (az adóztatható kategóriák száma 27-ről 6-re csökkent). Ugyanakkor a szabályozás kudarca okán a valóságban a vámok csökkentése nem vezetett alacsonyabb fogyasztói árakhoz, hanem egyszerűen az importőrök nyereségét növelte (miközben állami bevételkiesést okozott). Azaz ismét nem az egyiptomi társadalom többségének érdekei, hanem a rendszer támogatóit jelentő szűk gazdasági elit járt jól.

Számos további gazdaságpolitikai változást említhetnénk annak illusztrálására, hogy Mubarak rendszere sokkal inkább fenntartotta, és erősítette a kiváltságos üzleti szféra irányában fennálló torzításokat, a társadalom többségének hátrányára, de utolsó területként a *munkaerő-piaci változásokat* tekintjük, mert meggyőződésünk, hogy a tartósan magas munkanélküliség egyrészt rendszerszintű jellemzője az egyiptomi fejlődési útnak, másrészt közvetlenül is szerepet játszott az egyiptomi forradalomhoz vezető társadalmi folyamatokban.

Az 50-es és 60-as években kialakított rendszer, amely az egyetemi végzettséget szerzők számára biztosította az automatikus állami foglalkoztatást „működőképes” volt, amíg az állami projektek és bürokrácia tömegesen fel tudta szívni a munkaerő-piacra belépőket. A 80-as évek közepéig a belső munkaerő-piaci nyomást jól ellensúlyozta a környező országokba irányuló emigráció, főként az Öböl-országokba, Irakba és Kuvaitba tömegesen vándoroltak ki az egyiptomiak munkavégzés céljából. Ez mintegy felmentette a mindenkori egyiptomi kormányokat egy alternatív munkahelyteremtő stratégia kidolgozása alól. Ahogy azonban az arab országokban a munkalehetőségek csökkentek (az olajárak esése és katonai konfliktusok kiéleződése nyomán) a 80-as évek folyamán, a szocializmusból jól ismert rejtett (kapun belüli) munkanélküliség megjelent és jelentős méreteket öltött (egyúttal hozzájárulva az egyiptomi gazdaság alacsony termelékenységéhez). Azaz a munkanélküliség „kezelésének” speciális egyiptomi módja a felsőoktatás elérhetőségének tömeges kiterjesztése, valamint a felsőfokú végzettséggel rendelkezők „automatikus” (és garantált) alkalmazása a felduzzasztott állami szektorban, hosszabb távon inkább csak fokozta a probléma súlyosságát.

A 2004-s új munkaerő-piaci szabályozás előírta ugyan nemzeti minimál bért, de az nem volt összhangban a megélhetési költségekkel. A bérek növekedése nem tudott lépést tartani az inflációval és az alapvető élelmiszerek ennél is magasabb

árnövekedésével, a reálbérek folyamatosan (tovább) csökkentek. Jó illusztrációját adja ennek El-Naggar (2009:43): 1970-ben egy egyetemet végzett közalkalmazott egy havi béréből 68 kg marhahúst tudott venni, 1977-ben már csak 35 kg-t, míg 2006-ban mindössze 6 kg-t. Ez jól jelzi az *egyiptomi középosztály* helyzetének folyamatos romlását, elszegényedését. Érdeemes megemlíteni azt az állami szektorra jellemző polarizációs folyamatot, ami a kizárólag bérből élők és a más (főleg politikai kapcsolatok útján szerezhető) jövedelemforrásokkal is rendelkezők között zajlott le. A bérek részesedése a GDP-ből az 1980-as évek végi 48 %-ról, 1995-re 29 %-ra, majd 2007-re 20 % alá csökkent, miközben becslések szerint a közel 6 millió fő állami alkalmazott és családjaik 95 %-a szegénynek tekinthető, még a nemzetközi sztenderdek szerint is (El-Naggar, 2009: 49). A Világbank tanulmányához (Verme et al., 2014) hasonlóan az említett szerző is felhívja rá a figyelmet, hogy a szegénység, a társadalmi leszakadás, és az egyenlőtlenségek növekedését a hivatalos egyiptomi statisztikák nem tükrözik megfelelően, és azokat rutinszerűen manipulálják.

További fontos, gazdaságpolitikákon és szektorokon átívelő jellemzője az egyiptomi kapitalizmusnak a *korrupció* mértéke, kiterjedtsége. A leggyakrabban emlegetett példák jellemzően az egyiptomi privatizációhoz köthetőek, de számos további területen megfigyelhető az állam és az üzleti szféra „szentségtörő házassága” (El-Naggar, 2009:46).

A Transparency International 2009-ben 180 ország közül a 111. helyre sorolta Egyiptomot, ami a korábbi évekhez képest jelentős visszaesés (2006-ban a 70. helyen állt, míg a 2000-es évek elején a 60. hely körül mozgott a helyezése³⁶). Jelzésértékű, hogy a 2004-ben indult Elég! (Kifája) mozgalom is zászlójára tűzte a korrupció ellenes harcot (2006-ban egy 274 oldalas tanulmányt is megjelentetett Korrupció Egyiptomban címmel). A forradalom és az azt követő években a helyezés gyakorlatilag nem változott, és csak Szízi hatalomra kerülése után, 2014-ben javult valamelyest (a 94. helyre). Bár 2015-ben Egyiptom a 88. helyre ugrott előre, a legújabb felmérések szerint a megkérdezettek 50 %-a fizetett valamilyen kenőpénzt a közszolgáltatások használatáért az elmúlt egy évben (ennél a közel-keleti térségben csak Jemenben volt rosszabb a helyzet) (TI, 2016).

³⁶ <http://www.tradingeconomics.com/egypt/corruption-rank> Hozzáférés: 2016-06-28

A leírtak tükrében jól látható, hogy Egyiptom a *rossz gazdaságpolitikai menedzsment* iskolapéldájává vált, és a korrupció kiterjedtsége olyan szintű, hogy gyakorlatilag rendszerszinten befolyásolja, meghatározza az állam és az üzleti szféra, az állampolgárok és a bürokrácia, és a magánszektorban a munkaadók és munkavállalók viszonyát is. Az üzleti korrupció ellenes honlap³⁷ szerint Egyiptomban a korrupció a mindennapi élet „szerves” része, ami jelentősen rontja a vállalozási környezetet. A nem megfelelő törvényi keretek és a korrupció széles körben elterjedt kultúrája következtében az átlagos vállalkozások működése erőteljesen függ a kapcsolati hálótól és („wasta” néven ismert) közvetítőktől, míg a „jól-beágyazódott” vállalkozások kivételezett helyzetben vannak. Ezáltal Egyiptom a haverkapitalizmus tipikus esetének tekinthető, ahol nem a jogállamiság elvei, hanem a rendszerszintű korrupció a mérvadó.

A gazdaságpolitikák fejlesztés-orientált torzításainak, azok változásainak bemutatása során jól láthatóvá vált az az elmozdulás, amely során csökkent a bérből élő rétegek GDP-ből való részesedése, és ezzel párhuzamosan nőtt a tőketulajdonosok jövedelmeinek aránya. Ezt a folyamatot a gazdaságpolitikák változásai felerősítették, és a kormányzati újraelosztás során is a hangsúly az energia-ártámogatásokra került, amelyek elsődleges haszonélvezői is az üzleti szférából kerültek ki, elsősorban a nagy ipari vállalatok. Mindeközben a gazdasági struktúra alig változott (sőt a 2000-es években a feldolgozó ipar súlya valamelyest csökkent), és az exportstruktúra is gyakorlatilag változatlan maradt (továbbra is 50 % felett van a nyersanyag export aránya).

Az egyiptomi fejlődési útról mind gazdasági, mind társadalmi tekintetben nagyon vegyes kép rajzolódik ki az elmúlt évtizedek tükrében. Az egyiptomi fejlődési modellt mindezek alapján az elmúlt évtizedben sokkal inkább a *járadék-gazdaság* jellegének fennmaradása és a *haverkapitalizmus* kiterjedése, semmint a fejlesztő állam átalakítása, vagy egy új típusú fejlesztő állam modell felé való elmozdulás jellemzi.

³⁷ <http://www.business-anti-corruption.com/country-profiles/middle-east-north-africa/egypt/snapshot.aspx> Hozzáférés: 2016-06-28

5. Kitekintés: A poszt-Mubarak éra: Murszi és Szísi kormányzása

A Mubarak rendszer hiányosságaira és ezáltal az egyiptomi fejlődési út kudarcára a 2011-es események kétségbevonhatatlanul rávilágítottak. A 2011. január 25-én kezdődött tüntetések elérték a céljukat (Mubarak leváltását), és végül 2011. február 11-én a Fegyveres Erők Legfelsőbb Tanácsa (SCAF³⁸) átvette a hatalmat, feloszlatta a törvényhozást és alkotmánymódosítást valamint új választásokat készített elő. Ezt követően a parlamenti választásokat a Muszlim Testvérek, míg az elnökválasztást Mohamed Murszi nyerte meg, akit 2012. június 30-án iktattak be Egyiptom első, demokratikusan megválasztott elnökeként.

Murszi és az MT azonban hatalomra kerülve az iszlamista vonalat erősítette, korlátozta a gyülekezési és szólásszabadságot, és ez az egyre fokozódó gazdasági és társadalmi problémákkal együtt egyre növekvő elégedetlenséghez vezetett az egyiptomi társadalomban. Először 2012 decemberében vonultak milliók az utcára, a tervezett alkotmánymódosítás és Murszi rendszere ellen tüntetve, majd 2013 júniusában újabb demonstrációk következtek³⁹. Végül Szísi a fegyveres erők (SCAF) támogatásával megdöntötte Murszi és az MT hatalmát és egy rövid átmeneti kormányzás után, 2014 júniusában Egyiptom azóta is regnáló elnöke lett. Ez utóbbi események megítélése a mai napig vitatott, a nyugati megfigyelők jellemzően katonai puccsról beszélnek (hiszen a hadsereg egy demokratikusan megválasztott elnököt távolított el a hatalomból), míg az egyiptomiak jelentős része (az MT körein kívül⁴⁰) második egyiptomi forradalomként és a „népakarat demokratikus megnyilvánulásaként” (N. Rózsa, 2015: 125) élte meg az eseményeket. Kétségkívül áll azonban hogy Szísi hatalomátvételét követően véres leszámolás kezdődött a kezdődött a korábbi rendszerrel, és napjaink politikai, társadalmi és gazdasági folyamatai is a 2011 előtti állapotokat idézik.

5.1. Az egyiptomi forradalomhoz vezető változások

A szakirodalomban napjainkra alaposan elemzett téma az arab tavasz, és ezzel együtt az ahhoz vezető okok, motivációk feltárása. Az egyiptomi politikai változások is jól

³⁸ Supreme Council of the Armed Forces

³⁹ A Lázadj! (Tamarrod) néven szerveződő ellenzéki mozgalom 22 millió aláírást gyűjtött össze az elnök lemondatására és előrehozott választások kiírására (N. Rózsa, 2015:125).

⁴⁰ Érdeemes megjegyezni, hogy jobb alternatíva hiányában bizonyos szalafita iszlám mozgalmak, és a szekuláris-liberális fiatalok is Szíszit támogatták Murszival szemben (bővebben ld. N. Rózsa, 2015: 125-126)

dokumentáltak (ld. 1. lábjegyzet), éppen úgy, mint azok gazdasági vetülete (Roccu, 2013; El Dahshan, 2016; magyarul Szigetvári, 2012). Az alábbiakban az egyiptomi forradalomhoz vezető változásokra térünk ki röviden, a múlt századi klasszikus fejlesztő államok speciális körülményeinek megváltozása tükrében, mert nézetünk szerint ez a két folyamat jól párhuzamba állítható.

A klasszikus fejlesztő állam paradigma bukásához vezető gazdasági, társadalmi és politikai változások (Ricz, 2015) rávilágítanak arra, hogy az egyiptomi folyamatok nem véletlen egybeesések eredményei voltak, hanem azok rendszerszinten értelmezhetőek/értelmezendők, a klasszikus fejlesztő államok (fejlesztés-orientált megközelítés) belső és külső kontextusának megváltoztatásából eredeztethetőek.

1. A globális *gazdaság strukturális átalakulása*, egyrészt a gazdasági tevékenységek növekvő komplexitása, másrészt a termelés nemzethatárokon átívelő szintű megszervezése. Mindez számos következménnyel jár, de az egyiptomi relevancia kapcsán kiemeljük, hogy a transznacionális szinten megszervezett termelés esetében a hazai támogatások nem feltétlenül járulnak hozzá a hazai befektetések és termelés növekedéséhez (vagy legalábbis nem hatékony módon teszik azt).

2. A *társadalom átalakulása, modernizációja*. Az iparosodással párhuzamosan előrehalad a népesség városokban való koncentrálódása, ami a városias életstílusok, életvitel elterjedését is jelenti. Külön kiemelhetőek továbbá a globalizáció és az információs-kommunikációs technológiák, közösségi médiák révén a helyi preferenciákban bekövetkezett változások, amelyek a demonstrációs hatásokon keresztül *globalizálódó értékrendhez és elvárásokhoz* vezetnek. Ez az alapvetően *globalizálódó és városiasodott társadalom* kevésbé felel meg az autokratikus, tekintélyelvű irányításnak⁴¹. A 2011-es egyiptomi forradalom jól jelezte az egyiptomi társadalom preferenciáinak megváltozását. A bemutatott „kvázi-felvilágosodás” következtében a fiatalabb generációk megkérdőjelezték a régi politikai elit vezetői képességeit, részt követeltek a politikai döntéshozatalban, ami elviekben demokratizálódás hajtóereje is lehet – láttuk, hogy ez Egyiptomban az utcai politizálás

⁴¹ A bemutatott változásoknak számos egyéb következménye is van, amelyek az arab világ, Egyiptom tekintetében különös jelentőséggel bírhatnak, ilyen például a női szerepek átalakulása a társadalomban (N. Rózsa, 2015: 73)

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

kultúrájának kialakulásához vezetett, majd a forradalomba torkollott, ám a rövid „demokratikus közjátékot” gyors visszarendeződés követte.

3. *A globális pénzügyi rendszer és tőkepiac átalakulása.* A klasszikus fejlesztő államokra jellemző a zárt gazdasági modell és az elnyomott pénzrendszer működése nem egyeztethető össze a pénzügyi globalizáció előrehaladásával. A piaci mechanizmusok (árjelzések) hosszú távú gazdasági (iparosítási) célok megvalósítása alá rendelése alapjaiban mond ellent az optimális erőforrás felhasználás piaci elveinek, míg a pénz- és tőkepiacok liberalizálása nyomán a profitmaximalizálás, az erőforrás allokáció hatékonyságának alapelvei automatikusan érvényesülnek. Az egyiptomi ipari struktúra (kedvezőtlen) átalakulása, az energia-intenzív iparágak (túlzott) térnyerése egyértelműen a kiterjedt energia-ártámogatások közvetlen következménye.

4. A gazdaságban bekövetkezett szerkezeti átalakulások hatására a *munkaszervezési, termelési alapelvek* is változnak, és ez a *vállalati irányítási módszerek* modernizációját is igényli. Bár ezt a témakört elemzésünkben nem érintettük, ezen a téren is bőven volt lemaradása Egyiptomnak a feltörekvő országok átlagához viszonyítva is (bővebben ld. Shehata – Dahawy, 2013).

5. *Az állami és vállalati szféra közötti kapcsolatok rendszere:* a kapcsolati alapú kormányzási struktúrák rövidtávon előnyt jelenthettek a hazai termelés állam által meghatározott prioritások mentén történő felfuttatására, amennyiben az erős állam fegyelmezni tudja a cégeket. Egyiptomban ez a „klasszikus” fejlesztés-orientált kísérlet során sem valósult meg, majd a világgazdasági integráció előrehaladtával egyre inkább a *haverkapitalizmus* és a *korrupció* melegágyává vált (a gyenge, foglyul ejtett állam tipikus esete).

6. Az autokratikus (nem-)fejlesztő állam *legitimitását* a múlt században egyrészt kívülről (eleinte a hidegháborús majd a közel-keleti konfliktusos körülmények között) az USA biztonságpolitikai megfontolásai, másrészt belülről az egyedi társadalmi szerződés jelentették. A külső legitimáló tényezőket eleinte a hidegháború vége, a kommunizmus és más autokratikus rendszerek bukása, majd az arab tavasz eseményei gyengítették. Míg a belső legitimációs bázis a gazdasági liberalizáció előrehaladásával folyamatosan gyengült: először a 80-as évek végén a fiskális és pénzügyi válság következtében ingott meg, majd a 2000-es évek változásai folyamatosan szüntették meg.

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

Végül az arab tavasz rámutatott az autokratikus rendszerek *sérülékenységére*, és arra is, hogy a társadalmi támogatás gyakran *várakozások és észlelések* függvénye.

Ez utóbbi érvelésünket kiegészíthetjük N. Rózsa (2015:71) meglátásával, aki szerint a gazdasági liberalizáció előrehaladásával párhuzamosan megjelent Egyiptomban egy ún. technokrata elit, amely az addigi kétpólusú rendszerben az állam és az (elnyomott) többségi társadalom mellett egy harmadik szereplőként lép(het)ett (volna) fel, és így akár a demokratizálódás lehetőségét is jelenthette (volna) (Ld. Mubárák elnök fia, Gamal Mubárák és a köré felépített technokrata csoport gyors „felemelkedését” – bár ezt a lehetőséget végül a forradalom elsöpörte).

5.2. A SCAF politikai manőverezése és populista gazdaságpolitikája

Mubárák leváltása után 2011-ben a SCAF vette át a hatalmat, és bár kihasználhatta volna a közvetlenül a forradalom utáni kedvező helyzetet a gazdasági reformok bevezetésére, ezt nem tette meg. Gazdaságpolitikai téren leginkább a status quo folytatódott, ami a forradalom előtti időket jellemezte, és csak néhány átmeneti intézkedést vezettek be, amelyek leginkább tűzoltó jelleggel igyekeztek a társadalmi elégedetlenséget enyhíteni (azaz eleget tenni a forradalom során követelt nagyobb társadalmi méltányosság iránti elvárásoknak).

Gazdasági szempontból azonban ezek az intézkedések csak súlyosbították a problémákat: elsőként például véglegesítették 450.000 határozott idejű, lejáró szerződéssel rendelkező közalkalmazottat, ami továbbduzzasztotta, az amúgy is túlméretezett állami szektort és hosszabb távon a nyugdíjrendszerre is jelentős hatást jelent (El Dahshan, 2016:203). Továbbá 15 %-kal emelték az állami alkalmazottak juttatásait, és ezáltal összesen 40 %-kal növelték a bérterhet. Hasonló populista intézkedésnek tekinthető az üzemanyag és élelmiszer ártámogatások jelentős, mintegy 75 %-os növelése (Rutherford, 2013: xxxiii).

Tovább sorolhatnánk még az intézkedéseket, de jól látható, hogy azok mind egy olyan politikai manőverezés részei voltak, amelynek célja sokkal inkább a politikai támogatás megszerzése volt, semmint a gazdasági (és társadalmi problémák) mélyreható megoldása. Mindez azonban tudatos döntés volt a SCAF részéről, hiszen korlátozott

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

politikai tőkével rendelkezett és a politikai túlélés volt számára az elsődleges cél, még akkor is, ha ezzel hosszú távon a gazdasági problémákat fokozta⁴².

5.3. Gazdaságpolitikai status quo Murszi alatt

Mohammed Murszi 2012 júniusában a szavazatok 51,7 %-ával jutott hatalomra, ami jól jelzi az egyiptomi társadalom megosztottságát. A forradalom utáni gazdasági bizonytalanságot csak tovább fokozta az MT (részben a kormányzati tapasztalatlanságából eredeztethető) inkoherens gazdasági megközelítése, amelyet két fő (egymással szemben álló) nézet jellemezett. Az egyik egyértelműen a szabad piaci megközelítéssel és az üzleti érdekek előtérbe helyezésével jellemezhető, míg a másik építve az MT hosszú távú hagyományaira (társadalmi felelősségvállalására) az újraelosztást helyezte az előtérbe, igaz felülről irányított, központosított módon. Ez utóbbi azonban nem vált a gazdasági program részévé, amely azonban amúgy is gyenge lábakon állt. Az egyetlen gazdasági terv, ami ez idő alatt napvilágot látott a „Reneszánsz projekt” elnevezésű 20 éves terv volt, amely öt év alatt 7 %-os gazdasági növekedés elérését vizionálta (El Dahshan, 2016:205), de egyrészt nem volt alátámasztva (intézkedésekre lebontva), hogy ezt hogyan érné el, másrészt nyilvánvalóan nem volt reális. Így sose vált a gazdaságpolitika valós háttérévé, és hamar eltűnt a kormányzati retorikából is.

A Murszi kormányzás egyértelműen teret engedett az MT-t támogató üzletembereknek, az ő magánérdekeiknek, így nagyon rövid idő alatt újra a „haverkapitalizmusé” lett a főszerep, ami az egyik fő oka volt a társadalmi felkeléseknek, amelyek elsöpörték korábban Mubárak rendszerét. A társadalmi ellenállás a Murszi kormányzat ellen ezáltal kódolva volt.

A kormányzati és üzleti szféra új összefonódására jó példa a 2012 júliusában létrehozott Egyiptomi Üzleti Fejlesztési Egyesület (Egyptian Business Development Association – EBDA), amely hamarosan a bennfentes kapcsolatok melegágyává vált (El Dahshan, 2016:205-206).

⁴² A sürgető gazdasági reformok nem kerültek fel a politikai agendára, és ezt jól jelzi az IMF által felajánlott 3 milliárd dolláros hitelkeret elutasítása. A nemzetközi pénzügyi intézmények szokásaival ellentétben ez ugyanis, gyakorlatilag egy blankó csekk volt, feltételek és előírások nélkül az egyiptomi kormányra hagyta volna a reformprogram összeállítását. Végül a kormány a tárgyalások elején megütött kedvező hangnem ellenére nem írta alá a szerződést legfőképp társadalmi ellenállásra hivatkozva (El Dahshan, 2016:204).

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

Murszi hivatali ideje alatt az egyiptomi font 15 %-ot veszített értékéből az USA dollárhoz viszonyítva, és az importárak emelkedése egyértelműen a legszegényebb társadalmi rétegeket érintette a legnagyobb mértékben. A növekvő energiaválság is nagymértékben hozzájárult Murszi bukásához. A rendszeres üzemanyag és áramhiány ugyan „öröklött” probléma volt Murszi számára, de annak „kezelése” (kialakult fekete piac elnyomása, ellehetetlenítése) fokozta a társadalmi ellenállást az új rendszerrel szemben. Végül nyáron a(z átmeneti intézkedésekkel megemelt) kínálat végképp nem tudott lépést tartani a kereslettel, és az ország egyes részein akár a 12 órát is elérte az áramkimaradások időtartama, és a helyzet súlyosságát jól illusztrálták az üzemanyagtöltő állomások előtt kígyózó hosszú sorok.

További törésvonalat jelentett a Murszi kormányzás életképességén annak a hadsereghez való viszonya. Bár Murszi „mindent” megtett, hogy biztosítsa a jó viszonyt a katonasággal⁴³ (a 2012 decemberében benyújtott alkotmánytervezet immunitást biztosított volna a hadsereg kötelékében állók számára a civil korrupcióellenes hatóságokkal szemben), ezirányú törekvései kevésbé voltak sikeresek.

Az energiaválság, a kormányzati és üzleti szféra látványos összekapcsolódása (haverkapitalizmus) és a gyenge gazdaságpolitika együttesen vezettek a társadalmi elégedetlenség növekedéséhez. Ugyanakkor a Murszi kormány nem csak az állami intézményekkel (hadsereg és igazságszolgáltatás) keveredett állandó vitákba, de más iszlamista szervezetekkel és irányzatokkal is, így egyre jobban elszigetelődött (N. Rózsa, 2015:125). 2013. júniusában a Murszi ellenes tömeges demonstrációk végül a hadsereg beavatkozásához vezettek, és Murszi hatalomból való elmozdítását eredményezték.

Összességében a forradalom utáni időszakot El Dahshan (2016:203) a gazdaságpolitika, illetve annak reformja tekintetében a „destruktív tétlenséggel” jellemzi.

5.4. „Sisinomics”: azaz a fejlesztő állam kiépítésének legújabb kísérlete

A 2013-as júniusi eseményeket követően Adli Manszúr rövid átmeneti kormányzása után, 2014 tavaszán újabb elnökválasztás következett (három éven belül immár a hetedik népszavazás vagy választás), amelyet Szísi nyert meg fölényes többséggel.

⁴³ Jelzésértékű, hogy védelmi minisztere éppen az a vallási családból származó, és Murszi teljes bizalmát élvező Szísi volt, aki később a katonaság segítségével megdöntötte a hatalmát.

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

Szíszi hatalomra kerülése után közvetlenül nem került előtérbe a gazdaságpolitikai reformok szükségessége: a kezdeti időszakot az MT-vel való viták, szembehelyezkedés (határozott és brutális, a nyugati hatalmak és emberi jogvédő szervezetek által sokszor kritizált fellépés), valamint az arab országoktól (Szaúd-Arábiától, Kuvaittól és az Egyesült Arab Emírátsuktól összesen mintegy 12 mrd. USA dollár értékben) kapott segélyek dominálták (El Dahshan, 2016:207). A gazdasági támogatás és segélyek jól jelezték az Szíszi kormány regionális elfogadottságát⁴⁴ és ez nem csak politikailag, de gazdaságilag is jelentősen hozzájárult az új kormányzat mozgásterének kibővüléséhez. Nem csak az IMF tárgyalások felfüggesztését tették újra lehetővé, de a gazdasági reformok átmeneti elodázását is.

Bár a 2014. májusi választásokat megelőző kampánya során Szíszi gazdasági üzenetei legfőképp a megszorításokra és a társadalmi áldozatvállalásra szorítkoztak, ez nem riasztotta el a választókat. Sőt, a második forradalom utáni eufórikus hangulatban a társadalom támogatását jól jelzi az új szuezi csatorna kötvényeinek jelentős „túljegyzése”, valamint Szíszi explicit törekvése a hazai nagytőkés réteg mobilizálására a hazai fejlesztési célkitűzések megvalósítására. Ez utóbbira jó példa az Éljen Egyiptom – Tahijja Maszr! – program, amelyből „nem lehetett” kimaradni (N. Rózsa, 2016), de a 2015-ös sarm el-sejki konferencia is. Szíszi társadalmi támogatottsága nem csak a forradalom óta volt precedens nélküli, de az azt megelőző időszakhoz viszonyítva is. Ez viszonylagos szabad kezett adott neki a kormányzása kezdetén gazdasági kérdésekben is (és más téren is).

Szíszi napjainkra kirajzolódó gazdasági programja sok szempontból a nasszeri időket idézi: egyrészt a társadalmi jólét emelése jegyében (legalábbis a retorika szintjén) a szegénység kezelése, a lakhatás megoldása és versenyképes oktatás biztosítása (N. Rózsa, 2015:126) állt a középpontban; másrészt állami mega-projektek megvalósításával célozza az egyiptomi gazdasági növekedés beindítását. Ez utóbbi elsősorban az új szuezi csatorna építését, valamint ehhez kapcsolódó fejlesztéseket⁴⁵

⁴⁴ Megjegyezzük azonban, hogy a nyugati hatalmak, elsősorban az USA kivárt, és katonai puccsnak minősítette a történéseket.

⁴⁵ Az új szuezi csatorna mega-projektje egy, az eredetivel párhuzamosan futó csatorna építését jelentette, amely mindkét irányba lehetővé teszi a gyors hajózást, és ezáltal lerövidíti az áthaladás idejét 18-ról 11 órára. A tervek szerint a bevételek a 2014-es 5,4 milliárd dollárról 2023-ra 13,5 milliárd dollárra növekednének. A projekt tartalmazza továbbá egy fejlesztési övezet kijelölését a két csatorna között elhelyezkedő területen, valamint egy további 100 km²-es kikötői és logisztikai területet, és egy további 40

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

takarja, de további nagyratörő tervek is bejelentésre kerültek, mint az új főváros projekt (45 mrd. USA dollár értékben), vagy egy kínai közreműködéssel tervezett kikötő-fejlesztés (10 mrd. USA dollár értékben).

Az új szuezi csatorna mega-projektje a „Sisinomics”-nak is nevezett új gazdaságpolitikai irány zászlóshajójává, védjegyévé vált, és jól jelezte a korábbi óvatos politikákkal és gazdasági reformokkal való szakítást. Az új szuezi csatorna építésének terve, és megvalósításának első lépései (az új vízi útvonal kialakítása kevesebb, mint egy évet vett igénybe) jól jelzik Szízi fejlesztéspolitikai ambícióit és radikális fejlesztés-orientált elköteleződését is. Ugyanakkor a szükséges költségvetés gyors előteremtése – rendkívül kis értékű, adómentes és magas hozamot ígérő kötvények kibocsátása által, valamint a tény, hogy azokat 82 %-ban magánszemélyek vásárolták fel – jelzésértékű volt a tekintetben, hogy milyen mértékű társadalmi támogatás állt Szízi és a gazdaságpolitikája mögött.

A kezdeti eufóriát azonban hamar kritikusabb vélemények megjelenése követte, hiszen a megaprojektek előkészítése, tervezése rendkívül hiányos (és elkapkodott) volt, nem készült megvalósíthatósági tanulmány, a kockázatokat nem mérték fel megfelelően, és túlzott optimizmus jellemezte a várható hatások megbecsülését is. Ez a túlzott optimizmus azonban ugyancsak a „Sisinomics” és a (rég-) új fejlesztés-orientált megközelítés általános jellemzőjévé vált.

Napjainkra azonban a legtöbb mega-projekt, köztük az új szuezi csatorna⁴⁶ és az ahhoz kapcsolódó fejlesztések jövőjét és sikerességét bizonytalanság övezi és azok sokkal inkább kockázati tényezőként jelenik meg az egyiptomi fejlődés jövője tekintetében.

Összességében mintegy fél évre volt szükség Szízi elnökségének kezdetétől számítva arra, hogy a gazdasági beavatkozások és tervek egységes iránnyá, gazdaságpolitikai csomaggá álljanak össze. A hazai társadalom és gazdasági szereplők mobilizálása mellett

km²-es ipari és ingatlanfejlesztési területet (ez utóbbi a tervek szerint nem csak egy globális logisztikai központ, de egy ipari feldolgozó zóna kialakulását is elősegíti). Mindezek a beruházási miniszter szerint az egyiptomi GDP 30-35 %-ának megfelelő nagyságrendű stimulust jelenhetnek Egyiptom számára. (bővebben ld. <http://www.suezcanal.gov.eg/sc.aspx?show=69>)

⁴⁶ Az igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy a háttérben álló okok szerteágazóak. A szuezi csatorna esetében például a rendkívül alacsony olajár szerepe megkérdőjelezhetetlen, hiszen ezáltal olyan olcsó lett a nemzetközi szállítás, hogy jobban megéri körbehajózni Afrikát, mint kifizetni a szuezi csatorna díjait.

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

Szíszi nagy hangsúlyt fektetett a külföldi befektetők és kereskedelmi partnerek felé történő kommunikációra is. Az új egyiptomi gazdasági programot 2015. januárban a Világgazdasági Fórumon mutatták be a külföldi szereplőknek, Egyiptom a világban címmel⁴⁷. Ez egy strukturált tervet tartalmazott a költségvetési hiány csökkentésére, az energia-ártámogatások kivezetésére, az adórendszer megreformálására (elsősorban az adóbevételek növelése céljából), ugyanakkor a beruházási klíma javításával 7 %-os GDP növekedési ráta elérését és a munkanélküliség 10 % alászorítását célozta 2020-ra.

A gazdasági program alátámasztását adta, hogy a Szíszi kormány egyik legelső intézkedéseként 2014. júliusában mintegy egyharmadával csökkentette az energia-ártámogatásokat (egy öt éves terv első lépéseként, amely az energia-ártámogatások teljes kivezetését tartalmazta), amely újfent jól jelezte a korábbi kormányok „tétova” gazdaságpolitikájával való szakítást. Ezáltal az energia-támogatásra fordított kiadások az össz-kormányzati kiadások arányában 20 %-ról 13 %-ra csökkentek, az elektromos áram ára is növekedett, valamint ez utóbbi szektor részleges privatizációjára is tervek készültek (El Dahshan, 2016:210).

Az említett beavatkozások jelentősen csökkentették a költségvetés hiányát, és helyreállították a befektetői bizalmat, a drasztikus áremelések jóléti hatásairól, konkrétan a legszegényebb társadalmi rétegekre gyakorolt hatásokról azonban nem készültek elemzések, becslések, és látni fogjuk a társadalmi igazságosság és befogadás terén továbbra is jelentős hiányosságok jellemzik az egyiptomi fejlesztéspolitikát.

Számos további beavatkozás (jellemzően elnöki rendeletek által) célozta a befektetői bizalom növelését és a beruházások fellendítését. Ezek a Sarm el-Sejkben tartott 2015. márciusi Egyiptomi Gazdasági Fejlődési Konferenciában – EEDC⁴⁸) csúcsozódtak ki, amelyet rendkívül nagy sajtóvisszhang és várakozások előztek meg. A donor és befektetői konferencia jelentős sikereket könyvelhetett el: az Öböl-országok 12,5 milliárd dollár gazdasági támogatást jelentettek be, összesen 38,2 milliárd dollár értékben kötettek beruházási szerződések, és további 92 milliárd dollár értékben születtek megállapodások jövőbeli projektekről. Továbbá olyan globális cégek is

⁴⁷ <https://www.weforum.org/events/world-economic-forum-annual-meeting-2015/sessions/egypt-world/> Letöltve: 2016-06-28

⁴⁸ Egyptian Economic Development Conference (a konferencia honlapja elérhető: <http://www.egyptthefuture.com/> Letöltve: 2016-06-28)

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

megjelentek, mint például a Siemens, az itt megkötött 9 milliárd dolláros üzlet a cég történetében is egyedinek számít. Az Öböl-országok ilyen nagymértékű gazdasági szerepvállalása jól jelzi a Szízi kormány támogatottságát, politikai elfogadottságát a régióban, de a további ügyletek a nemzetközi üzleti körök bizalmát is mutatják.

Bár az egyiptomi magánszektor is pozitívan értékelte az EEDC-t, némi óvatosság a jövőbeli várakozások tekintetében érezhető volt. És nem is minden ok nélkül, hiszen a statisztikákból bő egy évvel a konferencia után jól látszik, hogy a kezdeti lelkesedést és ígéreteket nem mindenütt követték a tettek. Ha negyedéves bontásban nézzük a külföldi tőke beáramlását, akkor látható, hogy a 2015. első negyedéves (ekkor volt az EEDC) 2,9 mrd. USA dolláros beáramlást, a második negyedévben jelentős visszaeséssel „csak” 690 milliós értékű FDI követte. A harmadik negyedévben az érték újra megközelítette az 1,4 mrd USA dollárt, ami már nagyságrendileg megfeleltethető az előző év (2014) 1,1 milliárdos negyedéves átlagának (Esterman, 2016).

Az EEDC keretében hozták nyilvánosságra az egyiptomi kormány legújabb öt éves makrogazdasági stratégiáját (2014-19), a STRAT_EGY-t⁴⁹, amely gyakorlatilag egy optimista középtávú terv két fő hangsúllyal: a makrogazdasági stabilitás biztosítása, és a gazdasági növekedés beindítása, támogatása. Mindezek érdekében a beruházási klíma javítását célzó strukturális beavatkozásokat, a fiskális konszolidációs intézkedéseket, az adórendszer és a közkiadások (elsősorban az energia ártámogatások, bérek, és a közszektor pénzügyi menedzsmentjéhez kapcsolódó kiadások) reformját tartalmazza. A számszerű célok között megjelenik a bruttó államadósság a GDP 95,5 %-ról 80-85 % körüli szintre való csökkentése, valamint az infláció 11,5 %-ról 6-8 % közelébe való leszorítása. Továbbá a gazdasági stratégia része egy export-ösztönző stratégia, amely elsősorban a külföldi működő tőke-beáramlás ösztönzésére, szabad kereskedelmi egyezményekre, és a magasabb hozzáadott értékű export irányába történő elmozdulás támogatására épít.

A „Sisinomics” üzlet-barát retorikája ellenére nem csökkentette a hadsereg gazdasági súlyát, sőt még inkább szabad utat engedett a katonaság hagyományosan is kiterjedt gazdasági tevékenységeinek. 2013 szeptemberére nyúlik vissza (és az ideiglenes elnök, Adli Manszúr nevéhez fűződik) közbeszerzési törvény kiegészítése, amelynek

⁴⁹ <http://www.mof.gov.eg/MOFGallerySource/English/Strategy.pdf>

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

értelmében vészhelyzet esetén a kormány közvetlenül kiválaszthatja, kivel köt szerződést. Ezt követően a hadsereg 1 milliárd dollár értékben kötött szerződéseket olyan projektekre, amelyek egyike sem tekinthető vészhelyzetnek: hidak és alagutak építése, lakásépítések és nyomornegyedek rehabilitációja.

A hadsereg jelentős gazdasági szerepét jól jelzi, hogy 2012 augusztusa óta összesen 1350 fejlesztési projekt megvalósításában vett részt közlekedési infrastruktúra fejlesztés, oktatás, egészségügy, vízszolgáltatás és lakhatás terén (El Dahshan, 2016:213). De jelzésértékű a három nagy nemzeti projektben való részvétele is: az új szuezi csatorna építése; az úthálózat fejlesztése; és a több mint egy millió hektáros földterület újra állami tulajdonba vonása.

A jelen tanulmány keretein túlmutat a hadsereg gazdasági szerepvállalásának rendkívüli mértékének részletes bemutatása Egyiptomban, azonban a tekintetben konszenzus van az elemzők között, hogy ez az elmúlt években tovább nőtt és egyre stabilabb lábakon áll, valamint a közeljövőben ennek a helyzetnek a fennmaradása várható, még akkor is, ha a Nyugat (elsősorban az USA) által oly hően áhított inkluzív demokrácia megvalósításához a hadsereg politikai és gazdasági szerepvállalásának csökkentése megkerülhetetlen lenne (bővebben ld. Rutherford, 2013: xxxv-xliii).

Írásunk elején már bemutattuk, hogy a hadsereg társadalmi beágyazottsága hagyományosan nagy Egyiptomban, és 2014-ben az egyiptomi társadalom túlnyomó többsége (a katonai tisztségéről az alkotmány szerint időközben lemondó és a választásokon civilként induló) Szíszit és (bár implicit módon, de mégis) ezzel együtt a hadsereget választotta. A nagy állami projektek, mint az új szuezi csatorna megépítése és az ehhez kapcsolódó fejlesztések a többség szemében az egyiptomi, nemzeti fejlődés jelképévé váltak (nem utolsó sorban a kormány retorikájának köszönhetően, amely a „nagy egyiptomi álmot” megvalósítását hirdeti). Ezek azonban egyúttal jelzik a (rég) új fejlesztés-orientált megközelítés melletti elköteleződést is, és óhatatlanul is szembeötlenek a nasszeri idősokkal, illetve annak fejlesztés-orientált ideológiájával fennálló párhuzamok (amely azért az egyiptomi népesség egy része számára a mai napig nosztalgikus emlékeket ébreszt). Mindez azt is magyarázza, hogy miért fogadta el az egyiptomi társadalom gyakorlatilag ellenállás nélkül például az ártámogatások jelentős csökkentését, bár az alsóbb rétegek főként a közlekedési költségek növekedése miatt

ugyan helyenként az utcára vonultak, de ezek jellemzően elszórtan és összességében a média jelenléte, és visszhangja nélkül zajlottak (El Dahshan, 2016:214).

Ugyanakkor bár a Szísi retorikában a társadalmi igazságosság melletti elköteleződés is megjelenik, a gyakorlatban ennek (egyelőre) nem sok nyoma van. Visszás például a legmagasabb jövedelmi sáv adórátájának 30 %-ról 22,5 %-ra csökkentése (főleg annak tükrében, hogy legutóbb éppen 2014 júliusában, Szísi emelte fel a korábbi értékre). Ezáltal veszélybe kerülnek azok a kormányzati ígéretetek, amelyek szociális kiadások emelésére vonatkoztak, hiszen a csökkenő adóbevételek tükrében azok finanszírozása kérdésessé válik. A társadalmi feszültséget részben enyhítik az olyan kezdeményezések, mint a Világbank által támogatott szociális háló kiépítése a legszegényebbek számára⁵⁰, bár azt számos kritika érte. A célzott támogatási programok megvalósítása ugyanis számos akadályba ütközik Egyiptomban, elsősorban a kedvezményezettek azonosítása miatt. Az egyiptomi regisztrációs rendszer nagyon gyenge és a kiterjedt az informális és nem-regisztrált szektor (amely becslések szerint a gazdaság 40 %-át teszi ki). Így a rászoruló háztartások beazonosítása nehézkes, és a segélyek és támogatások sokszor nem jutnak el oda, ahova az eredeti cél szerint kellene. El Dahshan (2016:214) emeli ki például, hogy a „társadalmi szolidaritás” elnevezésű készpénz-transzfer program célcsoportjai között az idősek, elváltak, árvák és özvegyek szerepelnek, ami nem feltétlenül fedi le jól a gazdaságilag sérülékeny, rászoruló csoportokat.

Van számos egyiptomi kezdeményezés is, mint például a Központi Bank a kis- és közepes vállalkozások hitelezését támogató programja, vagy a távoli, elszigetelt területeken a banki tevékenységek kedvezőbb feltételek mentén történő kiterjesztése, de ezek is a fenti problémákkal küzdenek.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a társadalmi igazságosság és befogadás terén mindenképpen további lépésekre lenne szükség, nem utolsósorban a 2011-es és a 2013-as megmozdulások tükrében, hiszen mindkét eseménysorozat jelezte, hogy az egyiptomi társadalom elérkezett a tűréshatárához, a korábbi társadalmi szerződés nem volt tovább tartható, új pedig még nem született. Ha Szísi az eddigi gazdaságpolitikai irányoknak és bejelentéseinek megfelelően további üzlet- és beruházó-barát

⁵⁰ <http://documents.worldbank.org/curated/en/2015/03/24201815/egypt-strengthening-social-safety-net-project>

intézkedéseket tesz, egyre inkább szükség lesz kompenzációs intézkedésekre is a társadalmi jólét növelése, a legszegényebb és legsérülékenyebb társadalmi rétegek helyzetének javítása érdekében, ha a kormány el akarja kerülni a társadalom újabb tömeges fellázadását.

6. Következtetések

Írásunkban elsőként felvázoltuk az egyiptomi fejlődési utat, és bemutattuk, hogy mind a fejlesztő állam kiépítése, mind a piacgazdasági átmenet, a világgazdasági nyitás és a strukturális kiigazítás óta az egyiptomi gazdaság relatíve gyors növekedést ért el. Kifejezetten szembetűnő volt ez afrikai viszonylatban, de világgazdasági összehasonlításban sem egy stagnáló, vagy leszakadó országról van szó. A tágan értelmezett fejlődés további dimenzióit vizsgálva azonban bemutattuk, hogy a felvázolt gazdasági teljesítmény társadalmilag és területileg is nagyon koncentráltan zajlott, és ennek következményei mind rövid, mind hosszú távon jelentkeznek. Az egyiptomi fejlődési út egyik fő rejtélye: a tartós és relatíve gyors gazdasági növekedés a társadalom széles rétegeit érintetlenül hagyta, amit jól jelzett a növekvő szegénység és egyenlőtlenség, valamint a munkanélküliség tartósan magas és növekvő szintje – kifejezetten a fiatalok körében. Ma már tudjuk, hogy ez az adott (kirekesztő és elnyomó) politikai rendszer megrendüléséhez is vezetett, bár egy rövid átmeneti időszak után politikai és érvelésünk szerint sok szempontból gazdaságpolitikai téren is visszarendeződést figyelhetünk meg.

Az egyiptomi fejlődési út másik fő rejtélyére a gazdaságpolitikák vizsgálata világított rá: évtizedes export-orientált és export-diverzifikációs törekvések ellenére a 80-as és 90-es évtizedben a feldolgozó ipari termékek exportja csökkent, miközben a feldolgozó ipar súlya a hazai GDP-ben nőtt. Azaz Egyiptom a kereskedelmi liberalizáció és a befelé forduló iparosítás furcsa kombinációját valósította meg, és az export struktúrájában napjainkban is 50 % felett van a nyersanyag export aránya.

A fejlesztés-orientált megközelítés tekintetében bemutattuk, hogy a nasszeri államilag irányított gazdasági modell számos eleme a piac-orientált, liberalizációs reformok évtizedei után is fennmaradt, sőt az elmúlt egy-két évben kirajzolódó gazdaságpolitikai irány („Sisinomics”) sok tekintetben annak a klasszikus jegyeit idézi. A

legújabb állami mega-projektek, vagy a privatizációt övező viták jól rávilágítanak, hogy Egyiptomban még napjainkban is a nacionalista érzelmek uralják a gazdaságpolitikai diskurzust.

Ugyanakkor nem csak a gazdaságpolitikák szintjén, de a politika-alkotás és a társadalmi szerződés tekintetében is úgy tűnik, hogy kísért a múlt Egyiptomban, azaz a régi fejlesztő államra jellemző beavatkozások térnek vissza, és az egyiptomi politikai (és gazdasági) elit nem tanul az elődeik által elkövetett hibákból. Sem a kormányzás minősége tekintetében, sem a társadalmi befogadás tekintetében nem figyelhető meg előrelépés a 2011-es forradalom óta, sőt számos tekintetben a mubáraki éra legsötétebb napjai köszöntek vissza⁵¹.

A fényt az alagút végén sokak szemében az olasz ENI által 2015 nyarán feltárt gázmezők jelentik, amelyek kiaknázásával Egyiptom 2020-ra nettó gázimportőrből gázexportőrré válhat. A nemzetközi tapasztalatok, és az elmúlt két év braziliai eseményei tükrében azonban ez nem több mint hiú ábránd. A könnyű állami bevételek növekedése ugyanis csak tovább fokozná a holland betegség tüneteit az egyiptomi gazdaságban. A tágran értelmezett fejlődés elősegítéséhez azonban mindenképpen mélyreható politikai és gazdasági reformok kellenek, amelyek azonban nem valósíthatóak meg társadalmi támogatás (és kompenzációs intézkedések) nélkül.

Összességében megállapíthatjuk, hogy államnak és a mindenkori kormánynak bőven lenne tere beavatkozni a fejlődés elősegítése érdekében Egyiptomban, de ez sokkal inkább a fejlesztő állam új paradigmája tükrében meghatározott feladatokat (Ricz, 2016), és nem a klasszikus fejlesztő államok eszköztárához való visszatérést jelenti, hiszen ez utóbbi kudarcára nem csak a nemzetközi tapasztalatok, de maga az egyiptomi fejlődési út is rávilágított.

⁵¹ Ehhez elég a legutóbbi sajtó hírekre utalni a sajtó- és emberi szabadság önkényes és brutális megsértéseiről, a rendőri és katonai hatalom napi szintű túlkapásairól szólnak, és egy rendőrállam vízióját vetítik előre.

Felhasznált irodalom

- Abdel-Khalek, G. (2001): *Stabilization and Adjustment in Egypt: Reform or De-Industrialization*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Adly, A. (2013): *State Reform and Development in the Middle East: The Cases of Turkey and Egypt*. Routledge.
- Adu-Bader, S. – Abu-Qarn, A. (2007): *Financial Development and Economic Growth: The Egyptian Experience*. *Journal of Policy Modeling*, doi:10.1016/j.jpolmod.2007.02.001, 1-12. o.
- AfDB (2005): *African Development Report 2005*. African Development Bank in Association with Oxford University Press, Oxford, UK.
- AfDB (2014): *Egypt Economic Quarterly Review*, African Development Bank, Vol. 4. February 2014.
- Aglan, S. (2003): *Industrial Development: Progress and Challenges in the Future*. In: El-Ghonemy, R. M. Szerk. (2003): *Egypt in the Twenty-First Century: Challenges for Development*. Routledge Curzon, London, 160-180. old.
- Bolbol, A. A. – Fatheldin, A. – Omran, M. M. (2005): *Financial Development, Structure, and Economic Growth: the Case of Egypt, 1974-2002*. *Research in International Business and Finance*, 19. évf. 1. szám, 171-194. old.
- CAPMAS (2016): *Central Agency for Public Mobilization and Statistics*. Elérhető: www.capmas.gov.eg Letöltve: 2016-06-20.
- Csicsmann L. (2010): *Egyiptom: A Mubarak-rezsim liberalizációja és deliberalizációja*. In: Csicsmann L. szerk. (2010): *Iszlám és modernizáció a Közel-Keleten. Az államiság eltérő modelljei*. Aula Kiadó, Budapest. 167-208 o. Nagarájan, 2013
- Dobronogov, A. – Iqbal, F. (2005): *Economic Growth in Egypt: Constraints and Determinants*. Middle East and North Africa Working Paper Series No. 42. World Bank, Washington, D.C.

- El-Dahshan, M. (2016): The Egyptian Economy. In: Hokayem, E. – Taha, H. eds. (2016): Egypt After the Spring: Revolt and Reaction. The International Institute for Strategic Studies. Routledge, London – New York. 201-218. o.
- El-Ghonemy, R. M. ed. (2003): Egypt in the Twenty-First Century: Challenges for Development. Routledge Curzon, London.
- El-Naggar, A. E. (2009): Economic Policy: from State Control to Decay and Corruption. In: El-Mahdi, R. – Marfleet, P. eds. (2009): Egypt. The Moment of Change. Zed Books. London – New York. 34-50. o.
- Esterman, I. (2016): The EEDC One Year Later: Some Progress, but Most Promises Unmet. Elérhető: <http://www.madamasr.com/sections/economy/eedc-one-year-later-some-progress-most-promises-unmet> Letöltve: 2016-06-28
- Femise (2013): Inclusive Growth in MENA: Employment and Poverty Dimensions in a Comparative Context. Research no FEM 35-16 (Research directed by Hassan Hakimian, London Middle East Institute and Economics Department, SOAS, University of London).
- Henry, C. M. – Springborg, R. (2001): Globalization and the Politics of Development in the Middle East. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hokayem, E. – Taha, H. eds. (2016): Egypt After the Spring: Revolt and Reaction. The International Institute for Strategic Studies. Routledge, London – New York.
- Korany, B. – El-Mahdi, R. eds. (2012): Arab Spring in Egypt. Revolution and Beyond. The American University in Cairo Press, New York – Cairo.
- MCIT (2015): Yearbook 2015: Investing in Egypt's Future with ICT's. Arab Republic of Egypt. Ministry of Communications and Information Technology. Elérhető: Letöltve: 2016-06-21.
- Morsy, H. – Levy, A. – Sanchez, C. (2014): Growing without Changing: a Tale of Egypt's Weak Productivity Growth. European Bank for Reconstruction and Development, Working Paper No. 172.
- N. Rózsa Erzsébet (2015): Az arab tavasz. A Közel-Kelet átalakulása. Osiris Kiadó – Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest.

- N. Rózsa Erzsébet (2016): Interjú. 2016. július 5. 10 óra, MTA KRTK Világgazdasági Intézet, Budapest.
- Nagarajan, K. V. (2013): Egypt's Political Economy and the Downfall of the Mubarak Regime. *International Journal of Humanities and Social Science* Vol. 3 No. 10 [Special Issue – May 2013]. 22-39. o.
- Radwan, S. (2003): Full Employment. In: El-Ghonemy, R. M. szerk. (2003): *Egypt in the Twenty-First Century: Challenges for Development*. Routledge Curzon, London, 111-140. o.
- Ricz J. (2009): A fejlődés új paradigmája: elmélet és gyakorlat. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Ricz, J. (2015): Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?) Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet, Műhelytanulmányok 108. (2015. május) 1–53. o.
- Ricz, J. (2016): Fejlesztő állam a 21. században: egy új megközelítés elemzési kerete. *Köz-Gazdaság*, XI. évf 1. szám (2016. április) 131-153. o.
- Roccu, R. (2013): *The Political Economy of the Egyptian Revolution. Mubarak, Economic Reforms and Failed Hegemony*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Rutherford, B. K. (2013): *Egypt after Mubarak. Liberalism, Islam and Democracy in the Arab World*. Princeton University Press, Princeton – Oxford.
- Sakamoto, K. (2013): *Efforts to Introduce Inclusive Planning in Egypt*. *Global Economy and Development Working Paper 58* (2013. január).
- Shehata, N. F. – Dahawy, K. M. (2013): *Review of the Implementation Status of Corporate Governance Disclosures: Egypt*. Paper presented to the United Nations Conference on Trade and Development Intergovernmental Working Group of Experts on International Standards of Accounting and Reporting 30th Session, 6-8 November 2013, Geneva.
- SIS (2016): State Information Service, Elérhető: <http://www.sis.gov.eg/En/> Letöltve: 2016-06-20.

Ricz Judit / Egyiptom a múlt csapdájában: a fejlesztés-orientált megközelítés kudarca

- Szigetvári T. (2012): Az „arab tavasz” gazdasági vonatkozásai. *Külügyi Szemle*, 2012/1. tavasz, 85-112. o.
- Stauffer, T. (1987): *Income Measurement in Arab States*. In: Beblawi, H. – Luciani, G. szerk. (1987): *The Rentier State*. Routledge, Abingdon – New York. 22-48. o.
- The Maddison Project (2013): *New Maddison Project database*. Elérhető: *The Maddison-Project*, <http://www.ggdc.net/maddison/maddison-project/home.htm>, 2013 version. Letöltve: 2016-06-20
- TI (2016): *People and Corruption: Middle East & North Africa Survey 2016*. *Global Corruption Barometer* Transparency International.
- Tinoco, E. (2013): *Inequality and its Role in the Egyptian Revolution*. *Political Economy in the MENA Region*, Final Research Paper.
- Tripp, C. – Owen, R. szerk. (2001): *Egypt under Mubarak*. Routledge, New York.
- UNDP (2016): *Human Development Data*, United Nations Development Programme. Elérhető: <http://hdr.undp.org/en/data> Letöltve: 2016-06-20.
- Vatikiotis, P. J. (1991): *The History of Modern Egypt: From Muhammad Ali to Mubarak*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Verme, P. – Milanovic, B. – Al-Shawarby, S. – El Tawila, S. – Gadallah, M. – El-Majeed, E. A. (2014): *Inside Inequality in the Arab Republic of Egypt. Facts and Perceptions across People, Time, and Space*. The World Bank. Washington, D.C.
- Világbank (2001): *African Development Indicators 2001*. The World Bank, Washington, D.C.
- Világbank (2007): *Doing Business 2008 Report*, The World Bank.
- WDI (2016): *World Development Indicators*. Elérhető: <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators> Letöltve: 2016-06-08
- Yousef, T. M. (2004): *Development, Growth and Policy Reform in the Middle East and North Africa since 1950*. *Journal of Economic Perspectives*, 18. évf. 3. szám, 91-115. o.